

5. Inhemsk ordbildning

5.1. Inledning

I det närmast föregående kapitlet stod lånorden i ett svenskt juridiskt ordförråd i fokus. I detta kapitel är det den inhemska ordbildningen, i första hand sammansättning och avledning, som studeras (jfr t.ex. Mårtensson 1988:161–171 om tendenser i inhemsk ordbildning under 1900-talet). Närmare bestämt skall följande aspekter på det allmänspråkliga delmaterialet utifrån SAOB/OSA och NEO/SO studeras: förekomsten av olika ordklasser bland de lexikala enheterna med första belägg 1800–2000, förekomsten av olika typer av inhemsk ordbildning under perioden samt några formella-morfologiska och semantiska aspekter på nybildningarna (jfr Malmgren 2000:7–12). Utgångspunkt för delundersökningarna i avsnitt 5.2 och 5.3 nedan är de följande frågorna.

Flertalet av nyorden med första belägg 1800–1995 i NEO är substantiv, och denna ordklass följs av verb, adjektiv och adverb (se Lange 2001:4). Även i svenska terminologiska ordlistor svarar substantiv för flertalet uppslagsord/termposter (se Törnqvist 1998:111f.; Pilke 2000:286). I facktexter generellt spelar verb en förhållandesvis underordnad roll som betydelsebärande termer, medan substantiv – särskilt verbal-substantiv för att uttrycka handlingar och händelser – har stor betydelse (se Nordman 1992:61, 88). Tematiskt nödvändiga adjektiv bör dominera i facktexter, medan ”de beskrivande adjektiven inte spelar någon framträdande roll i den typen av text” (Nordman 1992:117). Frågan är vilken bild som mitt allmänspråkliga delmaterial ger av ordklassfördelningen bland nybildningarna i ett svenskt juridiskt ordförråd 1800–2000.

Liksom i andra germanska språk är sammansättningar mycket vanliga i svenskan, och sammansättningar bildas ofta och gärna såväl i allmänspråket som i olika fackspråk (se t.ex. Liljestrand 1993:32ff. resp. Pilke 2000:279). Rimligtvis dominerar sammansättningarna också i ett juridiskt ordförråd jämfört med andra typer av nybildningar. I detta sammanhang är det dock av intresse att undersöka proportionerna mellan olika typer av nybildningar i materialet: enkla ord, sammansättningar,

avledningar, ellipser, akronymer och fraser. Vidare är det intressant att se närmare på i första hand de enkla ord, sammansättningar, avledningar och fraser som ingår i materialet.

Det är ovanligt med nybildade enkla ord i svenskan, utan nya enkla ord är mestadels lånord. De exempel som finns på nya enkla ord från 1900-talet hör vanligen hemma i barnspråk eller skönlitteratur, t.ex. *spunk* i Astrid Lindgrens *Pippi Långstrump* (se Liljestränd 1993:9). Nybildade inhemska enkla ord bör vara sällsynta inom juridikens område, men frågan är om ämnesområdets bundenhet ”vid språk och rum” (Laurén 1993:118) ändå gör att sådana uppträder.

Flertalet svenska sammansättningar är nominala, dvs. de har ett substantiv som slutled. Bildningen av verbala, adjektiviska och participiella sammansättningar styrs av mer eller mindre starka restriktioner (se Malmgren 2000:10). Frågan är hurdan situationen är i mitt delmaterial utifrån SAOB/OSA och NEO/SO. Förekomsten av olika avledningssuffix uppmärksammas i studier av olika svenska fackspråk (se t.ex. Nordman 1992:93–96; Pettersson 1992:156f.; Pilke 2000:286f.). Bland annat konstaterar Marianne Nordman (1992:96) att juridikens teknolekt har ett överskott på verbalsubstantiv på *-an* och *-else* i förhållande till andra undersökta fackspråk. Följaktligen bör det vara väl värt att studera olika avledningssuffix i mitt allmänspråkliga delmaterial.

Fraser kan vara ett problem i allmänspråkliga ordböcker, då lexikografen kan möta svårigheter när det gäller att avgöra vilka ordkombinationer som skall ingå i ordboken i fråga och under vilka uppslagsord de skall uppföras. Ordboksanvändaren kan för sin del ha problem med att finna den ordkombination som han eller hon söker (se Svensén 1987:55). Av denna anledning kan det vara intressant att se närmare på fraser i mitt material. Det finns även en annan anledning till att de kan vara värda att studera. Nina Pilke (2000:280) konstaterar nämligen att flerordstermer är vanligare i den juridiska fackordlistan än i övriga ordlistor som ingår i hennes undersökning av fackordlistor för olika ämnesområden. Detta antyder att fraser kan vara vanligare, och möjligen även viktigare, inom juridikens område än inom teknikens och medicinens.

Detta kapitel ägnas alltså den (huvudsakligen) inhemska ordbildningen, men gränsen mellan inhemsk ordbildning och ordbildning där andra språk utövar ett inflytande kan vara mycket svår att dra (se Malmgren 2000:7; Lange 2002:18–21). Jag försöker inte upprätta eller upprätthålla någon sådan gräns, utan i de delundersökningar som redovisas i kapitlet arbetar jag med hela det allmänspråkliga delmaterialet utifrån SAOB/OSA och NEO/SO. Underlaget för delundersökningarna utgörs därmed av såväl de lexikala enheter som är försedda med en eller flera

upplysningar om ”främmande ursprung” och de som saknar sådana upplysningar. Antalet lexikala enheter framgår av tabell 10 nedan.

TABELL 10. *Lexikala enheter ur SAOB/OSA och NEO/SO som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet med första belägg under 1800-talet, 1900-talet och 1800–2000. Antalet enheter anges i absoluta tal och i procent av det totala antalet lexikala enheter under respektive tidsperiod*

	SAOB/OSA	NEO/SO	Totalt
1800-talet	992 64,2 %	296 64,5 %	1.288 64,3 %
1900-talet	552 35,8 %	163 35,5 %	715 35,7 %
1800–2000	1.544 100,0 %	459 100,0 %	2.003 100,0 %

Tabell 10 visar en stor överensstämmelse mellan SAOB/OSA och NEO/SO i fråga om procentandelen lexikala enheter med första belägg under 1800-talet respektive 1900-talet. Av det totala antalet lexikala enheter i det allmänspråkliga materialet utgör nyorden med första belägg under 1800-talet runt två tredjedelar och de med första belägg under 1900-talet cirka en tredjedel (64,3 resp. 35,7 procent).

Siffrorna i tabell 10 kan möjligen tolkas som att uppbyggnaden av det juridiska fackspråket är mera intensiv under 1800-talet. En sådan tolkning får ett visst stöd av att ett antal ämnesområden i NEO, inklusive juridik, noteras för ett större antal nyord under 1800-talet än under 1900-talet (se Lange 2001:9, 19f.). Bedömningen av utvecklingen för ämnesområdet juridik får även delvis stöd av uttalanden i den rättsvetenskapliga litteraturen.

En allmänt accepterad uppfattning bland jurister uppges nämligen vara att en blomstringstid inleds för den svenska juridiska vetenskapen från 1870-talet, dvs. den sista fjärdedelen av 1800-talet (se Sundell 1987:38). En sådan utveckling kan också tänkas innebära en mera intensiv utveckling av det juridiska språket genom lån och inhemsk ordbildning. Lars Björne (2002:119f.) konstaterar dock att den svenska rättsvetenskapen inte når upp till den dansk-norskas nivå under perioden 1870–1910, även om det ”vore [...] överdrivet att tala om någon egentlig kris i den svenska rättsvetenskapen från och med 1870-talet” (jfr Björne

1998:428 om förhållandena under perioden 1815–1870). Det är först genom Uppsalaskolan som svensk rättsvetenskap får nordisk betydelse (se Björne 2002:458).¹

Trots allt är det återigen nödvändigt att påminna om de omständigheter som gäller materialet och som kan inverka på resultaten. SAOB/OSA har en bättre täckning av 1800-talets lexikala förhållanden än av 1900-talets. NEO/SO har ett mera begränsat omfång än SAOB/OSA. De båda ordböckerna/databaserna är inte fackordböcker utan allmänordböcker (se avsnitt 3.3.1 och 4.2 ovan). Följaktligen är det inte möjligt att utifrån värdena i tabell 10 med full säkerhet säga om juridikens område faktiskt har en starkare lexikal tillväxt under 1800-talet än under 1900-talet.

5.2. Nybildningarnas ordklassstillhörighet

Av tabell 11 och 12 nedan framgår ordklassfördelningen i mitt allmänspråkliga delmaterial med substantiv, verb, adjektiv, particip och adverb. I enligt med *Svenska Akademiens grammatik* räknas alltså particip som en egen ordklass. Till denna förs presensparticip och perfektparticip med verbal eller adjektivisk betydelse (se SAG 2, s. 582f.).

Klassificeringen av de lexikala enheter som består av ett enda textord är sällan problematisk. De fraser som finns, främst hämtade ur SAOB/OSA, klassificeras efter det aktuella huvudordet/uppslagsordet. Följaktligen förs exempelvis fångvårdstermen, <fångv.>, ”uttr. (*det*) irländska (*straff*)systemet [...]” i artikeln **IRLÄNSK** till adjektiven (I 1152). Akronymerna **JK** och **JO** är egna uppslagsord i både NEO och SO, medan **JUSTITIEKANSLER** och **JUSTITIEOMBUDMAN** enbart förekommer som uppslagsord i den tryckta ordboken.²

¹ Se t.ex. Inger (1988:256) och bidragen i Strömholm (1978) om den rättsfilosofiska riktning som benämns *Uppsalaskolan* alternativt *Uppsalafilosofin*.

² Det finns inga andra akronymer i det allmänspråkliga delmaterialet som är egna uppslagsord, även om det finns andra ”juridiska” akronymer i detta. Så nämns *MBL*, *mbl* vid **MEDBESTÄMMANDELAGEN** (NEO 2). Jfr Tiersma (1999:137f.) och Pilke (2000:280) om akronymer i juridiskt språk respektive som juridiska termer.

TABELL 11. *Ordklasstillhörighet för de lexikala enheter ur SAOB/OSA som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal och i procent av det totala antalet lexikala enheter under respektive tidsperiod*

	Subst.	Verb	Adj.	Part.	Adv.	Totalt
1800-talet	870 87,7 %	23 2,3 %	74 7,5 %	22 2,2 %	3 0,3 %	992 100,0 %
1900-talet	475 86,1 %	13 2,3 %	40 7,2 %	22 4,0 %	2 0,4 %	552 100,0 %
1800–2000	1.345 87,1 %	36 2,3 %	114 7,4 %	44 2,8 %	5 0,3 %	1.544 99,9 %

TABELL 12. *Ordklasstillhörighet för de lexikala enheter ur NEO/SO som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal och i procent av det totala antalet lexikala enheter under respektive tidsperiod*

	Subst.	Verb	Adj.	Part.	Adv.	Totalt
1800-talet	224 75,7 %	28 9,5 %	32 10,8 %	9 3,0 %	3 1,0 %	296 100,0 %
1900-talet	145 88,9 %	9 5,5 %	6 3,7 %	3 1,8 %	– –	163 99,9 %
1800–2000	369 80,4 %	37 8,1 %	38 7,3 %	12 2,6 %	3 0,7 %	459 100,0 %

Tabell 11 visar att substantiven dominerar starkt bland nybildningarna ur SAOB/OSA, då nästan nio tiondelar av dessa under hela undersökningsperioden är substantiv (87,1 procent). Den näst största gruppen är adjektiv med 7,4 procent, medan particip, verb och adverb svarar för obetydliga andelar med mellan 2,8 och 0,3 procent av det totala antalet nybildningar hämtade ur ordboken/databasen. Förutom participen, som svarar för 2,2 respektive 4,0 procentenheter av nybildningarna under respektive tidsperiod, finns det inga större skillnader beträffande den procentuella fördelningen mellan ordklasserna för 1800-talet och 1900-talet.

Liksom för SAOB/OSA spelar substantiven den kvantitativt största rollen bland nybildningarna ur NEO/SO. Av tabell 12 framgår att substantivens andel under hela undersökningsperioden är nästan exakt fyra femtedelar av det totala antalet nyord (80,4 procent). Verben och adjektiven svarar för runt 8 procentenheter vardera, medan participens och adverbens procentandelar är 2,6 respektive 0,7. Substantiven har en ännu starkare position under 1900-talet, medan verben, adjektiven och participen har en svagare ställning än under 1800-talet.

Ordklassfördelningen i det allmänspråkliga delmaterialet utifrån tabell 11 och 12 är den i stort sett väntade. I NEO är det totala antalet nyord med första belägg 1800–1995 i första hand substantiv, i andra hand verb, i tredje hand adjektiv och i fjärde hand adverb (se Lange 2001:4). I mitt material kommer dock adjektiven på andra plats och verben på tredje. En förklaring till de många substantiven i mitt material bör vara svenskans lätthet att bilda substantiviska sammansättningar (se t.ex. Liljestränd 1993:39).

En andra, kompletterande, förklaring är traditionen bland terminologer att främst betrakta substantiv som termer, medan ord från andra ordklasser mera ogärna ses som sådana (se Pilke 2000:65, 286f.). Denna tradition kan avspegla sig också i allmänspråkliga ordböcker som SAOB och NEO.

En tredje, kompletterande, förklaring bör vara substantivens stora betydelse i facktexter och fackspråk generellt jämfört med verbens och adjektivens (se Nordman 1992:61, 88, 129). En illustration till detta förhållande erbjuder Roger Reidingers undersökning av svenska, danska och tyska genteknologiska termer. Substantiven dominerar klart vad gäller alla tre språken, även om deras dominans är något större beträffande svenskan än i fråga om danskan och tyskan (se Reidinger 1997: 60f.).

Härnäst kommer jag att behandla några detaljresultat utifrån tabell 11 och 12. I underavsnitten 5.2.1–5.2.5 diskuteras ett antal sådana resultat i fråga om de fem aktuella ordklasserna: substantiv, adjektiv, verb, particip och adverb.

5.2.1. Substantiv

Som framkommer ovan dominerar substantiven starkt bland nybildningarna, vilket är ett förväntat resultat. Flertalet substantiv är mycket precisa och hör hemma inom olika delar av juridikens ämnesområde. Precisionen skapas främst med hjälp av flera rotmorfem och/eller avlednings-

morfem i varje substantiv. Två exempel från processrättens område är **RÄTTEGÅNGSBITRÄDE** och **SAKFRAMSTÄLLNING** (NEO 3). Ett mindre antal substantiv, de flesta hämtade ur NEO/SO, har anknytning till rättsliga förhållanden utan att de för den skull kan sägas vara exklusiva juridiska facktermer. Vissa av dem har uppgifter om "vardaglig stilnivå", medan andra saknar sådana. Exempel är **STÖT** i betydelsen 'inbrott' (första belägg 1910) respektive **FIFFEL** (1947): "verksamhet som är på gränsen till olaglig el. över denna gräns; vanl. i mindre skala; spec. om ekon. verksamhet <vard.>" (NEO 3; NEO 1).

Med två undantag upptas alla substantiv i delmaterialet i sin singularform. Undantagen är **DIGESTER** och **IMPONDERABILIER**. För **DIGESTER** ges följande betydelsebeskrivning:

benämning på den andra, en ordnad samling af rättslärdes utlåtanden innehållande hufvuddelen af kejsar Justinianus' kodifikation af den romerska rätten, 'Corpus juris civilis'; äfv. (med grekisk benämning) kallad **PANDEKTER**.

Första belägget är från 1844, och i artikeln **DIGESTER** (slutredigerad 1912) uppges även att den latinska formen *digesta* är vanligare än *digeste* (D 1281).

I artikeln **IMPONDERABILIER** återfinns uttrycket *immission av imponderabilier* (utan tillhörande språkprov) med en hänvisning till **IMMISSION**. I denna artikel ges följande betydelsebeskrivning och språkprov:

förhållandet att en fastighet avbördar olägenheter (ss. rök, giftiga gaser, buller o.d.) på en annan; äv. o. urspr. i det fullständigare uttr. *immission av imponderabilier*; äv. konkretare.

Förbudet mot immissioner (*i den tyska civillagen*) gäller ..., om intrånget är väsentligt och icke härrör från ett vanligt nyttjande af den fastighet, från hvilken immissionen utgår. *FörslJordab.* 3: 176 (1909).

Liksom i fråga om **DIGESTER** kan även den latinska formen, i detta fall *imponderabilia*, användas. Redaktionen av artiklarna **IMPONDERABILIER** och **IMMISSION** avslutades 1933 (I 244; I 229).

I materialet finns självfallet både konkreta och abstrakta substantiv, t.ex. *bevisvittne* (första belägg 1894) och *bevisvärde* (1882) (B 2303). I vissa fall finns det en "symmetri", då båda parterna i en rättsligt reglerad kontext uppträder. Ett fall är *hemgiftsgifvare* och *hemgiftstagare* i artikeln **HEMGIFT** (H 744). De båda sammansättningarna har första belägg i S.R.D.K. Olivecronas arbete *Om lagbestämd giftorätt i bo* (1851).

Vanligare är emellertid att ett antal substantiv bildar en betydelsemässigt sammanhörande grupp genom att de är sammansättningar med en gemensam första led. Ett exempel ur SAOB/OSA är *nyttjanderättsavtal*, *nyttjanderättsinnehavare* och *nyttjanderättsinteckning* med första belägg 1874, 1891 respektive 1874 (N 912). Exempel finns också i NEO/SO, bland annat 1900-talssubstantiven **SAKPRÖVNING**, **SAKSÖKANDE** och **SAKSÖKERI** (NEO 3).

Den nyare ordboken/databasen NEO/SO erbjuder vissa möjligheter att följa rättsutvecklingen och samhällsutvecklingen i stort när man närmare studerar två grupper av substantiv i dem. Det är fråga om beteckningar på rättsvårdande institutioner och beteckningar på enskilda lagtexter och större lagverk.

Bland de rättsvårdande institutionerna märks främst de följande med första belägg inom parentes: **DOMSTOLSVERK** (sedan 1975), **JK**, **JUSTITIEKANSLER** (troligen sedan cirka 1810), **JO**, **JUSTITIE-OMBUDESMAN** (troligen sedan cirka 1810), **LÄNSRÄTT** (sedan 1970-talet), **LÄNSSKATTERÄTT** (sedan 1967), **MARKNADSDOMSTOL** (sedan 1971), **REGERINGSRÄTT** (sedan 1909), **TINGSRÄTT** (sedan 1971 i nuvarande betydelse) och **VATTENDOMSTOL** (sedan 1912). De olika institutionerna inrättades givetvis ungefär vid de angivna tidpunkterna. Exempelvis tillkom JO, Justitieombudsmannen, genom 1809 års regeringsform och Regeringsrätten inrättades 1909 (se Modéer 1993:131, 185). Benämningen *Justitieombudsmannen* har genom 1974 års regeringsform ersatts med *Riksdagens ombudsmän*, även om den tidigare benämningen fortfarande används (se t.ex. Bergström et al. 1992).

I några fall kan man notera mindre skillnader mellan uppgifterna om första belägg i NEO/SO och i juridisk litteratur. Ett exempel är uppslagsordet **VATTENDOMSTOL**. NEO/SO ger 1912 som årtal för första belägg, vilket kan jämföras med följande citat: "1918 skapades främst p.g.a. den ökande regleringen av våra vattendrag för kraftproduktion, *vattendomstolarna*, med vattenöverdomstolen administrativt knuten till Svea hovrätt som andra instans" (Modéer 1993:184, kursiv stil i originalet). Lite förvånande är det att **JK**, **JUSTITIEKANSLER**, ges dateringen "trol. sedan ca 1810" i NEO/SO, medan dateringen av sammansättningen *justitiekansler* i SAOB/OSA är 1719 (J 305). Justitiekanslersämbetet inrättades 1719, men då underställt riksdagen. Genom Gustav III:s statsvälvning 1772 blev justitiekanslern Kungl. Maj:ts högste tjänsteman. Också enligt 1809 års regeringsform var justitiekanslern kungens högste ombudsman. Senare har JK:s arbetsuppgifter förändrats (se Inger 1988:268f.).

Bland beteckningarna på enskilda lagtexter och större lagverk som återfinns i NEO/SO märks i första hand de följande: **STRAFFLAG** (troligen sedan mitten av 1800-talet), **FÖRÄLDRABALK** (sedan 1949), **MEDBESTÄMMANDELAG** (sedan 1970-talet), **NAMNLAG** (sedan 1918), **RADIOLAG** (sedan 1923) och **SOCIALTJÄNSTLAG** (sedan 1980). Exempelvis tillkom Föräldrabalken 1949 och trädde i kraft året därpå, medan Socialtjänstlagen utfärdades 1980 och trädde i kraft 1982 (se Inger 1988:260, 297). Uppgifterna om första belägg för **STRAFFLAG** är försiktig formulerade i NEO/SO, ”trol. sedan mitten av 1800-talet”. Den försiktiga dateringen kan förstås i ljuset av att tankar om att modernisera den svenska straffrätten först framfördes i samband med 1809–1810 års statsvälvning. Arbetet fortsatte under första halvan av 1800-talet och resulterade slutligen i 1864 års strafflag, som ersatte missgärnings- och straffbalkarna i 1734 års lag (se Inger 1988:242–250). SAOB/OSA ger första belägg från 1788 men konstaterar även att sammansättningen *strafflag* särskilt används om 1864 års strafflag (S 12483).

Dateringen av första beläggen för **VATTENDOMSTOL**, **JK** och **STRAFFLAG** i NEO/SO ger anledning att än en gång erinra om lexikaliseringsproblemet: när ”föds” egentligen en lexikal enhet, i detta fall enheter med hemortsrätt på juridikens område? (se avsnitt 3.1 ovan).

5.2.2. Adjektiv

Som framgår av tabell 11 och 12 ovan intar adjektiven en klar andra-plats efter substantiven i fråga om de lexikala enheterna ur de båda allmänspråkliga ordböckerna/databaserna. Antalet nybildade adjektiv under perioden 1800–2000 uppgår alltså till 114 ur SAOB/OSA och 38 ur NEO/SO (se bilaga 4 nedan för en fullständig redovisning). Adjektiven med första belägg under 1800-talet är klart fler än de med första belägg under 1900-talet (totalt 106 gentemot 46).

Adjektiven har inte en jämn fördelning inom alfabetet i det allmänspråkliga delmaterialet. Också beträffande antalet 1800-talsord och 1900-talsord är skillnaden värd att kommentera.

Antalet adjektiv med första belägg under 1800-talet är 74 ur SAOB/OSA. Av dessa återfinns totalt 26 under bokstäverna A–F, dvs. något mer än en tredjedel. Exempelvis är såväl **AUTONOM** som **AUTONOMISK** egna uppslagsord, båda med första belägg 1807 (A 2706; A 2707). Av de 26 lexikala enheterna hör 8 hemma i de manuellt excerperade artiklarna **BEVIS**, **BEVISNING**, **CIVIL** adj och **FÖRFATT-**

NING. Möjligen har SAOB-redaktionen gett större utrymme åt adjektiv med juridisk hemortsrätt i tidigare band än i senare. Också NEO/SO har en liten övervikt för ”juridiska adjektiv” under **A–E**, då 13 av de totalt 32 adjektiven med första belägg 1800–1899 återfinns här.

Adjektiven med första belägg under 1900-talet ur SAOB/OSA är 40, varav 25 återfinns under bokstäverna **R–S**. Hela 15 av de 40 hör hemma i de manuellt exciperade artiklarna **PROCESS** sbst1, **RÄTT** sbst2, **SAK** och **STRAFF**. Några exempel är *strafffri*, *straffoemottaglig* och *straffrättslig* (om ansvarighet och i uttrycket *straffrättslig natur*) i artikeln **STRAFF** (S 12474).

Adjektiven ur SAOB/OSA har möjligen en viss koncentration till straff- och processrättens område. Sammansättningarna med *straff-* ovan ger några exempel och även andra finns, t.ex. *processhabil* och *sedvannerättslig* (P 1939; S 1607).

Flertalet adjektiv uppträder i en av ordböckerna/databaserna, inte i båda. De 9 adjektiv som är ”gemensamma” har alla sina första belägg under 1800-talet och återges här såsom uppslagsord i NEO/SO: **ACCESSORISK**, **ACKUSATORISK**, **DISPOSITIV**, **LAGENLIG**, **LEGISLATIV**, **RÄTTSENLIG**, **RÄTTSKAPABEL**, **RÄTTSLIG** och **RÄTTSVIDRIG**. Liksom beträffande verben nedan och substantiven ovan är det få av adjektiven som är enkla ord med ett eventuellt ordklassbildande suffix. De allra flesta av adjektiven är noga preciserade genom att de innehåller flera rotmorfem och/eller avledningsmorfem, bland annat *skadeståndspliktig* och **OAVYTTERLIG** (S 3307; NEO 2). Till skillnad från substantiven ovan och verben nedan finns det knappast några nybildade adjektiv som har en mera vardaglig stilnivå. Det egentligen enda fallet är färgadjektivet **SVART** som uppträder i sammansättningar och fraser som *svarthygge* och *svarta affärer* med första belägg 1941 (NEO 3).¹

I några fall förekommer synonymer i materialet, t.ex. *imputabel* och *imputerlig*. De båda adjektiven är avledningar till **IMPUTERA** och med första belägg ”c. 1823”. Den betydelse som anges för *imputabel* är ’tillräknelig, som kan göras ansvarig (för ett brott o.d.), ansvarig; om handling o.d.: för vilken ngn kan ställas till ansvar’ och för *imputerlig* ges en hänvisning till *imputabel*. Till de båda adjektiven ges bruklighetsuppgiften ”numera knappast br.” i artikeln som slutredigerades 1933 (I 265).

Motsatsangivande adjektiv uppträder i materialet, t.ex. **AVYTTER-**

¹ NEO/SO ger även exempel på adverbial användning av **SVART**: *jobba svart* (NEO 3; jfr avsnitt 5.2.5 nedan om adverb).

LIG och **OAVYTTERLIG** med första belägg 1850 respektive 1845 (NEO 1; NEO 2). Det negativa **OAVYTTERLIG**, 'avsaknad av möjligheten att avyttra', är alltså tidigare belagt än den positiva möjligheten, 'existens av möjligheten att avyttra'.

5.2.3. *Verb*

Ovan visar jag att antalet "juridiska verb" ur de båda ordböckerna/databaserna är nästan exakt detsamma, då detta uppgår till 36 för SAOB/OSA och 37 för NEO/SO (se tabell 11 och 12 i avsnitt 5.2 ovan). Skillnaden i omfång gör givetvis att procentandelen verb är högre i fråga om den mindre ordboken/databasen. Det är endast 5 av verben från SAOB/OSA som är hämtade ur manuellt excerperade artiklar, nämligen 1800-talsorden *lagbinda* och *lagfästa* samt 1900-talsorden *sakerförklara*, *straffbelägga* och *straffriförklara* (L 46; L 50; S 178; S 12479; S 12481). Flertalet verb i det allmänspråkliga delmaterialet har sina första belägg under 1800-talet (51 av 73).

Det finns inte någon koncentration av verben till vissa bokstäver i ordböckerna/databaserna. Inte heller finns det någon koncentration av verb till några avgränsade rättsområden. Det är totalt 7 (eller 8) av verben som uppträder i både SAOB/OSA och NEO/SO. Här återges de sju klara fallen såsom uppslagsord i NEO/SO: **BÖTFÄLLA**, **DÖDFÖRK-LARA**, **EDFÄSTA**, **HEMFALLA**, **LAGFÄSTA**, **KRIMINAL-ISERA** och **SAKERFÖRKLARA**. Till dessa kommer möjligen **MOT-BEVISA** (NEO 2) och *motsatsbevisa* (M 1471). En redovisning av verben ges i bilaga 5 nedan.

Samtliga verb i det allmänspråkliga delmaterialet står i aktiv diates, och flertalet anger handlingar med en klart avgränsad rättslig innebörd, t.ex. **KRIMINALISERA**: 'gm lag förklara (ett visst handlingssätt) ss. ett brott (hemfallande under strafflagen), belägga (ett visst handlings-sätt) med straff' (K 2770, även uppslagsord i NEO 2). Några av verben ur NEO/ SO har en vardagligare stilnivå än de övriga i delmaterialet och anger inte rättsligt reglerade handlingar. Detta gäller i första hand 1900-talsorden **BLÅNEKA** och **FIFFLA** (NEO 1).

I ett fall upptas två verb med motsatt betydelse: **KRIMINALISERA** med första belägg 1910 och **AVKRIMINALISERA** med första belägg 1955 (NEO 2, även uppslagsord under K 2770, NEO 1). Det finns ett enda partikelverb med fristående verbpartikel och ett enda reflexivt verb i det allmänspråkliga delmaterialet. Det är fråga om **MUTA IN** med första belägg 1807 respektive **TINGSMERITERA SIG** med första be-

lägg 1950 (NEO 2; NEO 3). Det är få av verben som innehåller enbart ett rotmorfem plus ett verbbildande suffix, utan flertalet verb har en noga preciserad innebörd genom att de innehåller flera rotmorfem och/eller avledningsmorfem. Exempel är *straffrifyklara* och *invisitera* (S 12481; I 1115).

Utifrån i första hand SAOB/OSA har vissa verb i det allmänspråkliga delmaterialet en svagare "verbstatus" än andra. Exempelvis förekommer *dödfifyklara* nästan enbart som perfektparticip eller verbalsubstantiv, och *fideikommittera* uppträder vanligen som perfektparticip med adjektivisk betydelse. För *motsatsbevisa* ges ingen definition och inga språkprov utan enbart en hänvisning till *motsatsbevis* (D 2583 och NEO 1; F 497; M 1471). Både SAOB/OSA och NEO/SO påpekar att *hemfalla* vanligtvis uppträder som perfektparticip och anför uttrycket *vara hemfallen* (l. *hemfalla*) *till straff* l. *ansvar* respektive ger exemplet *han är hemfallen till straff* (H 738; NEO 1). Möjligen kan dessa, och ytterligare några, verb ses som exempel på s.k. *retrograd ordbildning*; först bildas en nominal sammansättning och därefter "baklänges" motsvarande verb av typen *dödfifyklaring* > *dödfifyklara* (se t.ex. Liljestränd 1993:50f.). Antagandet stöds av att substantiven *dödfifyklaring* och *fideikommiss* har tidigare första belägg än verben *dödfifyklara* och *fideikommittera*. Däremot har både *motsatsbevis* och *motsatsbevisa* första belägg samma år och i samma källa, nämligen i E. Tryggers arbete *Om skriftliga bevis såsom civilprocessuellt institut* från 1887. Verben med "svagare verbstatus" i det allmänspråkliga delmaterialet kan betraktas som ett argument för att verben i juridisk fackspråk – liksom i andra fackspråk – spelar en mindre viktig roll som betydelsebärande termer (se avsnitt 5.2 ovan).

5.2.4. Particip

Tabell 11 och 12 ovan visar att SAOB/OSA har ett större antal och en större procentandel particip än NEO/SO (se Lundbladh 1995:268ff. om particip i SAOB/OSA). Förklaringen till det större antalet för SAOB/OSA, 44 gentemot 12, är till stor del att många av de registrerade participen återfinns i de manuellt exciperade artiklarna **LAG** sbst1, **RÄTT** sbst2, **SAK** och **STRAFF** (29 av 44). Några exempel är 1800-talsorden *lagberättigad*, *lagbestämd*, *lagbesvuren*, *laggivande* och *lagtvungen*. Det finns inte några particip som förekommer i båda ordböckerna/databaserna. Samtliga particip återfinns i bilaga 6 nedan.

I det allmänspråkliga delmaterialet som helhet är fördelningen mellan

presensparticip och perfektparticip i stort sett jämn med 29 respektive 27 förekomster. Däremot skiljer sig de båda ordböckerna/databaserna åt på denna punkt. Det är nämligen presensparticip som dominerar bland participen ur SAOB/OSA (25 av 44), medan perfektparticip gör detta beträffande NEO/SO (8 av 12).

Particip är knappast någon central kategori i ett juridiskt ordförråd. De particip som förekommer bidrar till att reglera rättsliga förhållanden. Exempelvis kan de meddela att en handling är *förargelseväckande*, att en omständighet är *förmildrande* och att en dom är *prejudicerande*, där *förargelseväckande* har första belägg 1852 och **FÖRMILDRANDE** 1850, medan **PREJUDICERANDE** har funnits i svenskan ”åtm. s. 1926 [...]” (F 2361; NEO 1; NEO 2).

5.2.5. Adverb

Adverb är mycket sällsynta i det allmänspråkliga delmaterialet, då det totala antalet endast är 8 (se tabell 11 och 12 i avsnitt 5.2 ovan). Av dessa har 5 första belägg under 1800-talet och 3 under 1900-talet. SAOB/OSA bidrar med *handräckningsvis*, *kvittningsvis*, *reservationsvis*, *resningsvis* och *straffrättsligen*, medan adverbena ur NEO/SO är frasen **DE JURE** och de enkla orden **LEGALITER** och **VIDI** (H 391; K 3450; R 1396; R 1432; S 12488; NEO 1; NEO 2; NEO 3). De adverb som är hämtade ur SAOB/OSA är således resultat av inhemska ordbildning, medan de ur NEO/SO är lån från latin. SAOB/OSA upptar dock fler adverb som kan tillhöra ett svenskt juridiskt ordförråd, eftersom det stora flertalet adjektiv i ordboken/databasen är försedda med upplysningen att adverb kan bildas med hjälp av suffixet *-t* (se Lundblad 1995:268). Möjliga adverb bildade på detta sätt ingår dock inte i delstudierna av mitt allmänspråkliga delmaterial.

Utifrån SAOB/OSA och NEO/SO är adverb knappast någon central kategori i ett juridiskt ordförråd. Troligen är ordklassen lika lite central i andra ämnesområdens ordförråd. Exempelvis uppmärksammas denna ordklass inte alls i Nordman (1992) utan där behandlas verb (inklusive verbalsubstantiv), particip, adjektiv och konjunktioner i de undersökta fackspråken. Den kanske mest intressanta frågan beträffande adverbena i mitt material är varför respektive ordboksredaktion har valt att låta just dessa adverb få utrymme (jfr diskussionen i avsnitt 3.3.1 om juridiskt fackspråk, andra fackspråk och allmänspråk i ordböckerna/databaserna).

Med detta avslutar jag delundersökningen av nybildningar i ett svenskt juridiskt ordförråd 1800–2000 ur ett ordklassperspektiv. Härnäst

är det olika typer av nybildningar ur SAOB/OSA och NEO/SO som står i fokus.

5.3. Typer av nybildningar

Uppslagsorden i SAOB/OSA är klassificerade som *huvudord*, *sammansättningar*, *avledningar* och *särskilda förbindelser* (se Lundbladh 1992: 7). Huvudorden är vanligen enkla ord som behandlas under en uppslagsform. Sammansättningar och avledningar behandlas normalt efter sitt huvudord i s.k. ramsor, men vissa vanliga sammansättningar och avledningar kan stå som egna huvudord (se Jonsson 1983:135; Lundbladh 1992:55, 62; Lundbladh 1995:266f.). Partikelverb med fristående verbpartikel klassificeras som särskilda förbindelser (se Lundbladh 1992: 64).

I mitt allmänspråkliga delmaterial utifrån SAOB/OSA är tre av dessa kategorier aktuella: 'enkla ord', 'sammansättningar' och 'avledningar'. Till dessa kommer de fall där ordboken/databasen anger att ett uppslagsord används i ett visst uttryck, dvs. kategorin 'fraser'. Kategorin 'satser' förekommer inte i delmaterialet. Det finns inte någon motsvarande angiven klassificering av uppslagsorden i NEO/SO (se NEO 1, förord). Följaktligen använder jag indelningen utifrån SAOB/OSA med *enkla ord*, *sammansättningar*, *avledningar* och *fraser* för hela det allmänspråkliga delmaterialet. Jag gör dock några få avvikelser från de principer som ligger till grund för klassificeringen i SAOB/OSA. Först skall dessa avvikelser redovisas. Likaså skall exempel på andra kategorier än de fyra nyss nämnda uppmärksammas liksom de gränsfall som finns i materialet. Därefter redovisar jag den inledande delundersökningen av nybildningar i det allmänspråkliga delmaterialet.

Till kategorin 'enkla ord' förs enbart de lexikala enheter som bedöms vara simplex. De huvudord ur SAOB/OSA som kan analyseras såsom sammansättningar respektive avledningar redovisas som sådana. De huvudord som går att dela i "minst två (ordliknande) huvuddelar som vardera innehåller minst ett rotmorfem" räknas därmed som sammansättningar (Malmgren 1994:32; jfr SAG 1, s. 221). De huvudord där en av ordets huvuddelar är ett avledningsmorfem räknas följaktligen som avledningar (se Malmgren 1994:46; jfr SAG 1, s. 155). Samma principer tillämpas givetvis på uppslagsorden hämtade ur NEO/SO.

Det kan vara svårt att avgöra om "ett ord av avledningstyp skapats i svenskan eller lånats in i sin helhet" (Malmgren 2000:7; se även Lange 2002). Som avledningar räknar jag de huvudord ur SAOB/OSA, och de

uppslagsord ur NEO/SO, som uppfyller två villkor. De skall – i alla fall teoretiskt – kunna vara bildade i svenskan i stället för att vara inlånade i sin helhet. De flesta talare med modersmålskompetens skall – förmodligen – göra en analys där en av ordets huvuddelar är ett suffix (jfr Malmgren 2000:9 om gränsdragning mellan prefix och semantiska morfem). Ett klart fall är huvudordet **DOKTRINELL** i SAOB/OSA, som här analyseras som en avledning till *doktrin* (D 1893; jfr t.ex. Malmgren 1994:29f. om morfemanalys av lånord).

Svårigheterna med att avgöra om en nybildning är ett resultat av inhemsk ordbildning eller om influenser från andra språk förekommer kan illustreras med olika avledningar till huvudordet **RECIDIV**. I juridiska kontexter kan *recidiv* användas om 'återfall i brottslighet o.d.' med första belägg 1805. SAOB/OSA anger att ordet är ett möjligt begreppslån ('jfr') från tyska, engelska och franska samt ett ordlån ('till') från latin (se avsnitt 4.4 ovan om 'begreppslån' och 'ordlån'). Det avledda aktörs-substantivet *recidivist* (första belägg 1839) är ett möjligt begreppslån från tyska, engelska och franska, medan *recidivism* (1910) kan vara ett begreppslån från engelska. Verbet *recidivera* (1910) är däremot ett möjligt begreppslån från tyska och franska (R 483–84).

Enligt SAOB:s principer är avledningar enbart suffixavledningar och korta avledningar, medan prefix plus huvudord klassificeras som sammansättningar (se Lundbladh 1995:266). Particip "med adjektivisk eller mindre verbal karaktär [...]" klassificeras inte som avledningar (Lundbladh 1995:270). Dessa principer tillämpar jag på mitt allmänspråkliga delmaterial. Däremot har klassificeringen av lexikala enheter med någon av slutlederna *-mässig*, *-mässighet* och *-vis* som slutled ändrats från sammansättning till avledning.¹ Det är fråga om totalt 8 fall för SAOB/OSA och 1 för NEO/SO, bland annat *lagmässig*, *lagmässighet* och *handräckningsvis* (L 57; L 57; H 391).

Jag skiljer inte ut *ellips* som en egen kategori, trots att huvudordet **RELAX** kan betraktas som en ellips av *relaxation*: 'dödande av in-teckning i en viss del av en in-tecknad egendom, partiellt dödande [...]' (R 972; se t.ex. Liljestränd 1993:88–92 om elliptisk ordbildning). Även **DISCIPLINÄR** är en ellips, nämligen av *disciplinärfånge* (D 1527). Trots slutleden *-rätt* ser jag inte huvudordet/uppslagsordet **ISTADA-RÄTT** som en sammansättning. Uppslagsordet är en arkaiserande bildning till uttrycket *i någons stad*, *i någons ställe* med första belägg 1817 och förleden *istada-* är en *ordfogning* (I 1236 och NEO 2; se t.ex.

¹ Jfr Lundbladh (1995:266) och Jonsson (2002:82–85) om gränsen mellan sammansättning och avledning i SAOB samt Tiisala (1990:357) om *-vis*.

Malmgren 1994:45 om ordfogning).¹ Dessa tre uppslagsord räknas därmed som enkla ord. Fall av *kort avledning*, t.ex. **SKOJ** i betydelsen 'bedrägeri' med första belägg 1839, som är bildat utifrån **SKOJA**, förs till avledningarna (NEO 3; se t.ex. Malmgren 1994:73 om kort avledning).²

Det finns ett mindre antal uppslagsord som klassificeras som sammansättningar i SAOB/OSA, men där man kan diskutera om de är övergångsformer mellan sammansättningar och avledningar (jfr Liljestrand 1993:47–51). Flertalet av dessa är utrustade med en av slutlederna *-ha(f)vare* eller *-tagare*, t.ex. *sjöpantshavare* och *försträcknings-tagare* (S 3219, F 3248). Andra slutleder, vilkas status kan diskuteras, är *-farare*, *-föring*, *-makare*, *-svärjande*, *-tagning* och *-tillämpare*. I det följande bortser jag från dessa gränsdragningsproblem och betraktar de aktuella uppslagsorden som sammansättningar.

Förekomsten av enkla ord (*enkla*), sammansättningar (*ssg*), avledningar (*avl.*) och fraser (*fraser*) bland de lexikala enheterna ur SAOB/OSA och NEO/SO redovisas i tabell 13 respektive 14 nedan.

TABELL 13. *Enkla ord, sammansättningar, avledningar och fraser bland de lexikala enheter ur SAOB/OSA som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal och i procent av det totala antalet lexikala enheter under respektive tidsperiod*

	Enkla	Ssg	Avl.	Fraser	Totalt
1800-talet	57 5,7 %	859 86,6 %	51 5,1 %	25 2,5 %	992 99,9 %
1900-talet	11 2,0 %	510 92,4 %	16 2,9 %	15 2,7 %	552 100,0 %
1800–2000	68 4,4 %	1.369 88,7 %	67 4,3 %	40 2,6 %	1.544 100,0 %

¹ Samtliga fyra ordböcker i mitt delmaterial med fackordböcker upptar **ISTADARÄTT** som uppslagsord.

² Det enda partikel verbet med fristående verbpartikel, **MUTA IN**, och det enda reflexiva verbet i det allmänspråkliga delmaterialet, **TINGSMERITERA SIG**, förs här till sammansättningarna (NEO 2; NEO 3). Uppslagsorden och akronymerna **JK** och **JO** (**JUSTITIEKANSLER**, **JUSTITIEOMBUDMAN**) räknas som sammansättningar (NEO 2). Även **HABEAS CORPUS-AKT** förs till sammansättningarna (NEO 1).

TABELL 14. *Enkla ord, sammansättningar, avledningar och fraser bland de lexikala enheter ur NEO/SO som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal och i procent av det totala antalet lexikala enheter under respektive tidsperiod*

	Enkla	Ssg	Avl.	Fraser	Totalt
1800-talet	51 17,2 %	216 73,0 %	26 8,8 %	3 1,0 %	296 100,0 %
1900-talet	8 4,9 %	146 89,6 %	9 5,5 %	– –	163 100,0 %
1800–2000	59 12,9 %	362 78,9 %	35 7,6 %	3 0,7 %	459 100,1 %

Tabell 13 visar att sammansättningarna är den utan konkurrens vanligaste kategorin bland de lexikala enheterna hämtade ur SAOB/OSA och svarar för nära nio tiondelar av de lexikala enheterna 1800–2000. Därefter följer de enkla orden, avledningarna och fraserna, alla med mindre än 5 procentenheter vardera av det totala antalet enheter. Bilden är densamma för 1800-talet och 1900-talet, även om sammansättningarnas dominans är än mera markerad för nybildningarna med första belägg under 1900-talet.

Av tabell 14 framgår att sammansättningarna spelar den ledande rollen också vad gäller NEO/SO, följda av de enkla orden, avledningarna och fraserna. Även här är sammansättningarnas dominans än mera framträdande i fråga om 1900-talsorden.

Tabell 13 och 14 visar därmed att sammansättningarna dominerar mycket klart i båda ordböckerna/databaserna, eftersom de svarar för strax under 90 respektive 80 procent av det totala antalet lexikala enheter. I både SAOB/OSA och NEO/SO kommer de enkla orden närmast, följda av avledningarna, medan fraserna är den kategori som svarar för den minsta andelen av de lexikala enheterna ur respektive ordbok/databas.

Trots skillnaden i storlek mellan ordböckerna/databaserna är differensen mellan antalet enkla ord liten, då dessa uppgår till 68 respektive 59. Däremot är avledningarna väsentligt färre beträffande NEO/SO med 35 gentemot 67 i fråga om SAOB/OSA. Också förekomsten av fraser är avsevärt mindre när det gäller NEO/SO. Antalet är blott 3, alla med första belägg under 1800-talet, gentemot 40 för SAOB/OSA.

Dominansen för sammansättningarna är väntad med tanke på svenskans förmåga att bilda sammansättningar i allmänhet och förekomsten av gärna långa och flerledade sammansättningar i olika fackspråk (se t.ex. Liljestrand 1993:32ff. resp. Pilke 2000:279). En god illustration till svenskans förmåga i allmänhet erbjuder följande citat ur ett brev från Esaias Tegnér till Bernhard von Beskow (5 maj 1836), skrivet i samband med planeringen av *Svenska Akademiens ordbok*:

En hufvudfråga blir äfven sammansättningarna och hur vidsträckt de skola upptagas. Fullständighet blir här omöjlig, då sammansättningsförmågan i Svenskan är nästan oändlig, och två ord merendels göra det tredje när man lägger dem tillhopa, alldeles som om de vore menniskor. (citerat efter *Om teknikens språk* 1977:9)

Två exempel på svenskans sammansättningsförmåga på det juridiska området är de treledande sammansättningarna *brottmålslagskipning* med första belägg 1850 och *hingstbesiktningstvång* med första belägg 1914 (B 4301, H 930). Lothar Hoffmann (1998:537) konstaterar att sammansättningar och avledningar överväger i tyska avtalstexter. I mitt allmänspråkliga ordboksmaterial spelar emellertid avledningarna en mindre viktig – eller i alla fall mindre synlig – roll än i Hoffmanns material med hela texter.

Dominansen för sammansättningarna är också väntad med tanke på förekomsten av kategorierna 'huvudord', 'sammansättningar', 'avledningar' och 'särskilda förbindelser' i SAOB/OSA. Cirka 50 procent av SAOB:s utrymme upptas av sammansättningar, och flertalet av de hittills runt en halv miljon artiklarna i ordboken är sammansättningsartiklar (se Hast 1983:189 resp. Jonsson 2002:74).

Givetvis är det inte alltid möjligt att med full säkerhet bedöma hur en viss ordbildning har skett (se t.ex. Lundbladh 1995:271). Den klassificering som jag utgår från – och på några punkter modifierar – inverkar också på resultaten i tabell 13 och 14, i första hand för fördelningen mellan sammansättningar och avledningar.

För det första kan klassificeringen av de lexikala enheterna ur SAOB/OSA självfallet diskuteras i vissa fall. Exempelvis är *bevispliktig* och *beviskyldighet* märkta som sammansättningar, dvs. *bevis-pliktig* och *bevis-skyldighet* (B 2302; B 2303). Men det är knappast orimligt att i princip även se dem som avledningar till sammansättningarna *bevis-plikt* och *bevis-skyldig*, dvs. *bevisplikt-ig* och *beviskyldig-het*. Ett annat exempel erbjuder de lexikala enheterna *processhabil* och *processinhabil* gentemot *processhabilitet* och *processinhabilitet* (P 1939–1940). De båda adjektiven är klassificerade som sammansättningar, medan de två

substantiven är avledningar. Frågan är om också *processhabilitet* och *processinhabilitet* kan betraktas som sammansättningar i stället för avledningar. Alla de fyra lexikala enheterna har första belägg 1922 och källan är i samtliga fall E.A. Kallenbergs arbete *Svensk civilprocessrätt* 1ff. (1917ff.).

För det andra skulle antalet och andelen avledningar kunna vara större med tanke på hur verb presenteras i SAOB/OSA och NEO/SO. I inledningen till verbartiklar i SAOB/OSA anges om verbet i fråga bildar verbalsubstantiv med något av suffixen *-an*, *-andel/-ende*, *-else*, *-(n)ing*, *-eri* eller med de personbetecknade suffixen *-are*, *-(ar)inna*, *-erska* (se Lundbladh 1995:267f.). NEO/SO anger att nomina actionis kan bildas till verb, främst verbalsubstantiv på *-(n)ing* och *-andel/-ende*, men även med *-else*, *-tion* med flera suffix. Villkoret är dock att avledningen fortfarande skall beteckna verbhandlingen (se Malmgren 1995:279). Jag avstår dock från att undersöka vilka uppgifter av den här typen som lämnas till de totalt 73 verben i mitt allmänspråkliga delmaterial.

Trots diskussionen ovan bör emellertid huvudresultaten utifrån tabell 13 och 14 vara någorlunda tillförlitliga. De nybildade enkla orden i ett svenskt juridiskt ordförråd 1800–2000 är jämförelsevis få. Avledningar kommer till under perioden, men i begränsad omfattning. Nya fraser skapas, också det i begränsad omfattning. Den vanligaste vägen för att bilda nya lexikala enheter i det juridiska fackspråket är densamma som i allmänspråket, dvs. sammansättning. I avledningar, fraser och sammansättningar kan inhemskt språkmaterial och lånat språkmaterial utnyttjas.

Återstoden av detta kapitel om (huvudsakligen) inhemsk ordbildning i delmaterialet ägnas några aspekter på, i tur och ordning, de enkla orden, sammansättningarna, avledningarna och fraserna i detta (se avsnitt 5.3.1–5.3.4 nedan).

5.3.1. Enkla ord

Som framgår av tabell 13 och 14 i avsnitt 5.3 ovan är antalet nybildade enkla ord i mitt allmänspråkliga delmaterial litet. SAOB/OSA bidrar med 68 och NEO/SO med 59. Av dessa återfinns totalt 9 i båda ordböckerna/databaserna och de återges här som uppslagsord i NEO/SO: **ACCESSORISK**, **ACKUSATORISK**, **ALIBI**, **DISPOSITIV**, **DOMICIL**, **ISTADARÄTT**, **KOMPETENS**, **LEGISLATIV** och **IMMISSION**. Samtliga enkla ord redovisas i bilaga 7 nedan.

Flertalet av de enkla orden är mer eller mindre ”säkra” lånord, t.ex. **ALIBI** med första belägg 1856 och **TESTABEL** med första belägg

1880 (A 921 och NEO 1; NEO 3). De enkla ord som saknar etymologiska upplysningar om ”främmande ursprung” är få, detta trots juridikens bundenhet till språk och rum (se avsnitt 5.1 ovan). Några fall finns dock, och det är då ofta fråga om betydelseutveckling hos redan existerande lexikala enheter i svenskan, t.ex. **STÖT** i betydelsen ’inbrott’ med första belägg 1910 (NEO 3). Ett exempel på ”förmodligen äkta inhemsk nybildning” uppträder dock genom **FIFFLA** med första belägg 1946. NEO/SO beskriver **FIFFLA** som en ”modern bildn. till **fiffig**” (NEO 1). De enkla ord som inte är troliga eller möjliga lånord är emellertid inte facktermer inom juridikens område utan har karaktären av slang eller jargong. De enkla orden i det allmänspråkliga delmaterialet har ofta en ”lärd” prägel och används – och har använts – förmodligen mindre ofta utanför fackmännens krets. Några exempel är 1800-talsorden **EXE-KVATUR**, **EXHIBITION** och **EXIGIBEL** (E 817; E 830; NEO 1).

De nybildade enkla orden är inte koncentrerade till några klart avgränsade rättsområden. Däremot finns det en koncentration till alfabetets sex första bokstäver, särskilt för 1800-talsorden. Det är 27 av de totalt 68 enkla orden ur SAOB/OSA som återfinns under **A–F**, och det är 20 av de totalt 59 enkla orden ur NEO/SO som återfinns under dessa bokstäver. Av dessa är det endast två respektive ett som har första belägg under 1900-talet. De många enkla orden ur NEO/SO under alfabetets sex första bokstäver kan förmodligen förklaras med att SAOB/OSA har fungerat som utgångspunkt för ordboksredaktionens arbete. Koncentrationen av enkla ord under **A–F** beträffande SAOB/OSA kan möjligen bero på att redaktionen i de tidigare banden har varit mera generös med att ge utrymme åt ”lärd” lexikala enheter med en juridisk anknytning än i de senare.

Bland de enkla orden finns sådana med flera ämnesområdesbeteckningar och sådana med flera betydelser eller användningsområden. Exempel är **KOGNAT**, som är en juridisk term i allmänhet och en rätts-historisk term i synnerhet, respektive **LEGAL**, som kan användas om person (1839) och om handling (1872) (K 1796; L 461). Bland de lexikala enheter som här klassificeras som simplex finns sådana som bildar grupper utifrån semantiska kriterier. Detta gäller i första hand den större SAOB/OSA men förekommer också i NEO/SO.

Huvudordet **REGREDIENT** med första belägg 1870 anges vara ett möjligt begreppslån från tyska, och **REGREDIERA** (1871) anges vara ett möjligt begreppslån från tyska och ytterst ett ordlån från latin (R 863). För **REGREDIAT** med första belägg 1891 ges däremot inga etymologiska upplysningar om ”främmande ursprung” (R 863). Följaktligen kan **REGREDIAT**, ”person gentemot vilken regress (se d. o. 3)

föres gällande, regressat”, möjligen antas vara ett nybildat inhemskt enkelt ord i svenskan. SAOB/OSA hänvisar dock i sammanhanget till det möjliga tyska begreppslånet **REGRESSAT** och konstaterar dessutom att **REGREDIAT** numera knappast är brukligt. Redaktionen av artikeln avslutades 1957.

Ett andra exempel på enkla ord som bildar semantiskt sammanhållna grupper utgår från det rent latinska **LEX**, ’lag i namn på vissa lagar’, som har använts i svenskan på detta sätt sedan 1842. Också adverbet **LEGALITER** (1845) anges vara ett ordlån från latin. Adjektivet **LEGISLATIV**, ”av fra. *législatif* [...] till lat. *legislatio* [...]”, uppges vara belagt i svenskan sedan cirka 1825, och substantivet **LEGISLATUR**, ”av fra. *législature* [...]”, har första belägg 1855 (NEO 2).

Dateringen av vissa enkla ord kan knytas till rättsutvecklingen under undersökningsperioden. Det förmodligen tydligaste exemplet är **PÅFÖLJD**. Ordet har sitt första belägg 1864 för den speciella betydelse hos substantivet som infördes genom 1864 års strafflag och som gällde fram till 1936: ”Vissa i lagen bestämda brott medföra den påföljd, att den dömde förklaras hafva medborgerligt förtroende ... förverkat. *SFS 1864*, nr 11, s. 7” (P 2766–67; se även avsnitt 3.2 ovan om *påföljd*).

5.3.2. Sammansättningar

Som framgår av avsnitt 5.3 ovan dominerar sammansättningarna starkt beträffande de lexikala enheterna ur SAOB/OSA och NEO/SO. Sture Hast (1983:189) har ställt frågan om sammansättningarna i SAOB är värda det utrymme och därmed den uppmärksamhet som de får i ordboken. Enligt min mening är i alla fall de sammansättningar som kan sägas tillhöra ett juridiskt ordförråd i svenskan värda den uppmärksamhet som de får i ordboken/databasen, och i detta avsnitt redovisar jag några aspekter på sammansättningarna i det allmänspråkliga delmaterialet (jfr Skautrup 1968:262–268, Rogström 1998:251–279 och Jonsson 2002 om exempel på ett antal olika aspekter).

Nominala sammansättningar (med substantiv som slutled) skapas lätt i svenskan, medan möjligheterna att bilda verbala och adjektiviska (inklusive participiella) sammansättningar är mindre (se t.ex. Malmgren 2000:11). Fördelningen mellan kategorierna nominala sammansättningar (*nom. ssg*), verbala sammansättningar (*verb. ssg*), adjektiviska sammansättningar (*adj. ssg*) och participiella sammansättningar (*part. ssg*) i det allmänspråkliga delmaterialet framgår av tabell 15 och 16 nedan.

TABELL 15. *Nominala, verbala, adjektiviska och participiella sammansättningar bland de lexikala enheter ur SAOB/OSA som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal*

	Nom. ssg	Verb. ssg	Adj. ssg	Part. ssg	Totalt
1800-talet	791	15	32	21	859
1900-talet	448	8	32	22	510
1800–2000	1.239	23	64	43	1.369

TABELL 16. *Nominala, verbala, adjektiviska och participiella sammansättningar bland de lexikala enheter ur NEO/SO som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal*

	Nom. ssg	Verb. ssg	Adj. ssg	Part. ssg	Totalt
1800-talet	175	19	13	9	216
1900-talet	134	5	5	2	146
1800–2000	309	24	18	11	362

Av tabell 15 och 16 framgår att de nominala sammansättningarna dominerar stort beträffande de båda ordböckerna/databaserna. Räknat på hela perioden 1800–2000 svarar de nominala sammansättningarna för strax över 90 respektive över 85 procent av det totala antalet sammansättningar ur SAOB/OSA respektive NEO/SO. Antalet och procentandelarna adjektiviska, verbala och participiella sammansättningar är mycket anspråkslösa. De ovan beskrivna restriktionerna mot andra än nominala sammansättningar i svenskan visar sig således klart i mitt material.

Om värdena i tabell 15 och 16 relateras till värdena för ordklassfördelning i avsnitt 5.2 ovan, visar det sig att flertalet substantiv och flertalet particip ur SAOB/OSA och NEO/SO är sammansättningar. Av de totalt 1.714 substantiven är 1.548 sammansatta. Antalet particip är sammanlagt 56, därav 54 sammansättningar. Också många av adjektiven och verben är sammansatta, 82 av 152 respektive 47 av 73, medan inga av de 8 adverbena i det allmänspråkliga delmaterialet klassificeras som

sammansättningar.¹

Resultatet av sammansättning blir vanligen ”ett relativt långt ord som är mer specialiserat till sin betydelse än sina grundord. Längd och specialisering hör alltså i flera avseenden samman” (Nordman 1992:54). De många sammansättningarna i mitt material bör ses i ljuset av detta förhållande. Juridikens ämnesområde kräver språklig exakthet, och ett medel för att uppnå detta är sammansättningar med ett noga preciserat betydelseinnehåll. Men sammansättningar är inget exklusivt fenomen för svenskan, olika svenska fackspråk eller svenskt juridiskt fackspråk. Exempelvis kan tyska juridiska termer ofta vara långa, bland annat med hjälp av prefix (*ver-*, *ent-*, *un-* osv.). Mattila (2002a:358) anför som en möjligtvis rekordlång tysk processjuridisk term *Isolierglasscheibenrandfugenfüllvorrichtung*.

I de närmast följande underavsnitten 5.3.2.1–5.3.2.4 redovisas några detaljresultat utifrån tabell 15 och 16 ovan. I respektive avsnitt behandlas nominala, verbala, adjektiviska och participiella sammansättningar.

5.3.2.1. Nominala sammansättningar

Flertalet substantiv i det allmänspråkliga delmaterialet är alltså sammansättningar eller 1.548 av totalt 1.714 substantiv. Av de nominala sammansättningarna är 60 gemensamma för båda ordböckerna/databaserna. Eftersom språket ofta betecknas som juristens viktigaste arbetsredskap, kan de många nominala sammansättningarna ses som ett uttryck för en strävan efter språklig (och saklig) exakthet (jfr t.ex. Strömholm 1988:24f.).

Redan en genomläsning av de nominala sammansättningarna i det allmänspråkliga delmaterialet ger ett klart intryck av att de tvåledade sammansättningarna överväger, och det finns inget behov av någon exakt kvantitativ redovisning för att verifiera detta intryck. Det finns även ett antal treledade och några få fyrledade nominala sammansättningar. De båda senare typerna uppträder främst i SAOB/OSA, och många sammansättningar har funnit sin väg till det allmänspråkliga delmaterialet genom sökningar i konkordansen över SAOB/OSA och genom excerpering av utvalda artiklar (se avsnitt 3.4.1 ovan).

Tre exempel på treledade sammansättningar är *bötesförvandlings-*

¹ Två av de åtta adverbena innehåller dock två rotmorfem vardera, nämligen *handräckningsvis* och *straffrättsligen* (se avsnitt 5.2.5 ovan).

straff (första belägg 1898), *lagstiftningsinitiativ* (1919) och *religionsfridsbrott* (1915) (B 4928; L 118; R 985). En av de fyrledade nominala sammansättningarna i delmaterialet är *rättegångskostnadsersättning* (1869) (R 4156). Som synes av dessa exempel ingår ofta också avledningsmorfem (samt fogemorfem) i sammansättningarna.

Flerledade sammansättningar är givetvis ingenting som är unikt för juridiken som ämnesområde. I Marianne Nordmans material med facktexter från olika ämnesområden är flertalet sammansättningar tvåledade. Undantaget är datatekniska texter där treledade är vanligast. I hennes material återfinns också några fyrledade sammansättningar, bland annat den ekonomiska termen *produktionsmängdssjälvkostnad* (se Nordman 1992:54). De tre- och fyrledade nominala sammansättningarna i mitt material är således ingen överraskning, inte med tanke på ämnesområdets krav på exakthet och språklig precision. Detta krav kan emellertid komma i konflikt med kravet på begriplighet (jfr t.ex. Liljestrand 1993:33).

I sammansättningar som tillhör ett visst ämnesområde bör vissa morfem vara vanliga som första respektive sista led, då de är viktiga för att bygga upp ordförrådet inom det aktuella området (jfr Stålhammar 2001: 31f. om produktiva ordled i svenska tryckeritermer). Resultatet av en genomgång av de nominala sammansättningarna ur SAOB/OSA och NEO/SO utifrån vilka första och sista leder som är mest frekventa redovisas i tabell 17 nedan.

TABELL 17. *De fem vanligaste första och sista lederna i de nominala sammansättningarna i det allmänspråkliga delmaterialet utifrån SAOB/OSA och NEO/SO. Antalet anges i absoluta tal och i frekvensordning*

SAOB/OSA				NEO/SO			
Första led		Sista led		Första led		Sista led	
<i>Rätt(s)-</i>	193	<i>-rätt</i>	8	<i>Rätt(s)-</i>	25	<i>-rätt</i>	34
<i>Straff-</i>	47	<i>-bevis,</i>		<i>Bevis-</i>	9	<i>-lag</i>	13
<i>Rättegångs(s)-</i>	39	<i>-bevisning</i>	22	<i>Brott(s)-</i>	5	<i>-brott</i>	8
<i>Lag-</i>	32	<i>-lag</i>	19	<i>Straff-</i>	5	<i>-domstol</i>	8
<i>Konkurs-</i>	29	<i>-straff</i>	17	<i>Sak-</i>	4	<i>-arv</i>	3
		<i>-mål</i>	14			<i>-bevis</i>	3

Av tabell 17 framgår att det finns vissa överensstämmelser mellan de båda ordböckerna/databaserna. Morfemen *rätt*, *lag* och *straff* återfinns

på ”fem-i-topp-listan” som första och sista led beträffande SAOB/OSA, medan *rätt* och *brott(s)* gör detta i fråga om NEO/SO. Morfemet *rätt* in-tar en oomtvistad förstaplats i samtliga fall.

Bland de fem mest frekventa första lederna återfinns *rätt(s)*- och *straff*- i både SAOB/OSA och NEO/SO. Den manuella excerperingen av de fyra artiklarna **RÄTT** sbst2, **LAG** sbst1, **STRAFF** och **RÄTTEGÅNG** bidrar sannolikt i hög grad till de många beläggen för *rätt*-, *lag*-, *straff*- och *rättegång*- ur den större ordboken/databasen. Det är enbart nominalsammansättningar på *konkurs*- som placerar sig bland de fem mest frekventa första lederna genom så att säga egen kraft.

Bland de fem mest frekventa sista lederna återfinns *-rätt*-, *-bevis* alternativt *-bevisning* och *-lag* för båda ordböckerna/databaserna. Dessa, liksom övriga frekventa morfem, är centrala inom juridikens ämnesområde. Exempelvis kan de många beläggen för *rätt* som sista led förklaras med att detta är ett ytterst centralt morfem i sammanhanget; med *-rätt* anges olika underavdelningar inom det juridiska systemet och olika rättsliga institutioner. Bland nybildningarna finns *realisationsrätt* med första belägg 1890 och **LÄNSSKATTERÄTT** med första belägg 1967 (R 451; NEO 2). Bland de nominala sammansättningarna ur SAOB/OSA är det möjligt att göra ett antal intressanta iakttagelser på detaljnivå, och här ges fyra exempel.

Samtliga 18 sammansättningar där den första leden utgörs av *arbet(s)*-, *detention(s)*-, *disciplin*- och *korrektion(s)*- har första belägg under 1800-talet och är försedda med ämnesområdesbeteckningen *fångvårdsterm*, <fångv.>. Exempel är bland annat *detentionsfånge* (1848) och *korrektionsfånge* (1844) (D 1105; K 2464).

Alla de 13 nybildningarna där *-cell*-, *-hjon* eller *-fånge* är sista led hör hemma på straffrättens område, antingen de är markerade som fångvårdstermer eller inte. Exempel är *isoleringscell* (1900), *korrektionshjon* (1815) och *gemensamhetsfånge* (1844–45) (I 1123; K 2464; G 190).

De 4 sammansättningarna med *arf*- som första led hör naturligtvis alla hemma på familjerättens område, även om någon särskild beteckning inte används i SAOB/OSA. Dessa är *arfdräkt*, *arffall*, *arfledare* och *arf-låtare*, alla i artikeln **ARF** sbst 1 (A 2168; A 2168; A 2174; A 2174).

Morfemet *sjö*- som första led noteras för totalt 11 belägg, varav 6 har första belägg under 1800-talet och 5 under 1900-talet. 1800-talsorden *sjöfordran*, *sjöfordring*, *sjöförmögenhet*, *sjöförsäkringsrätt*, *sjöpant* och *sjöpanträtt* har första belägg mellan 1883 och 1891, och samtliga första belägg är hämtade ur officiellt tryck (S 3179; S 3179; S 3183; S 3183; S 3219; S 3219). Dateringen av sammansättningarna kan förklaras utifrån det faktum att en ny svensk sjölag utfärdades 1891 efter ett gemen-

samt lagstiftningsarbete i Danmark och Sverige-Norge (se Inger 1988: 221). Inga etymologiska uppgifter om ”främmande ursprung” ges vid någon av de sammanlagt 11 nominala sammansättningarna med *sjö-* som första led och de bör vara ett resultat av inhemsk ordbildning.

5.3.2.2. *Verbala sammansättningar*

Antalet verbala sammansättningar hämtade ur SAOB/OSA uppgår till 23 och de ur NEO/SO är 24. Det är alltså ingen stor skillnad mellan de båda ordböckerna/databaserna, trots skillnaden i omfång mellan dem (se avsnitt 5.2.3 om verb ovan). De sammansatta verb som är gemensamma är de följande, här återgivna som uppslagsord i NEO/SO: **BÖTFÄLLA**, **DÖDFÖRKLARA**, **LAGFÄSTA** och **SAKERFÖRKLARA** (se avsnitt 5.2.3 ovan om *motsatsbevisa* och **MOTBEVISA**). Bland de totalt 73 verben i det allmänspråkliga delmaterialet är 47 sammansättningar, vilket kan förklaras med det juridiska språkets strävan efter exakthet. Exempelvis gäller det att ange att *invisitera* (1878) är en speciell handling som inte är identisk med *visitera* i allmänhet: ”visitera (fånge) vid hans intagande i fängelset. *OrdnCentralfängLångh. 1886*, s. 12” (I 1115).

Bland de verbala sammansättningarna är flertalet bildade med ett substantiv som första led, men också adjektiv och adverb/verbpartiklar förekommer, t.ex. **ANHÄNGIGGÖRA** (1825) och **AVKRIMINALISERA** (1955) (NEO 1). Ett fall av ”symmetri” finns bland de verbala sammansättningarna genom *myndigförklara* (1854) och *omyndigförklara* (1906) (M 1708; O 933).

5.3.2.3. *Adjektiviska sammansättningar*

Antalet adjektiv i det allmänspråkliga delmaterialet uppgår till totalt 152, och av dessa är 82 sammansättningar. Flertalet av de återstående adjektiven är avledningar eller ingår i fraser (se avsnitt 5.3.3.2 och 5.3.4 nedan). Av de 82 nybildade adjektiviska sammansättningarna svarar SAOB/OSA för 64 och NEO/SO för 18. Hela 34 av de 64 ur SAOB/OSA återfinns i excerperade artiklar, främst **RÄTT** sbst 2. De adjektiviska sammansättningar som förekommer i båda ordböckerna/databaserna är **LAGENLIG**, **RÄTTSENLIG**, **RÄTTSKAPABEL** och **RÄTTSVIDRIG**, vilka här återges som uppslagsord i NEO/SO.

Substantiv och adjektiv är vanliga som första led, t.ex. *förmögenhetsrättslig* (första belägg 1873) respektive *offentligrättslig* (1890) (F 2989;

O 268). Också adverb/verbpartiklar eller prefix förekommer, t.ex. **AV-YTTERLIG** (1850) och **BESTICKLIG** (1836) (NEO 1; jfr avsnitt 5.3 ovan om sammansättningar enligt SAOB).

Bland de totalt 82 adjektiviska sammansättningarna har 47 någon av följande slutleder: *-rättslig* (22 belägg), *-skyldig* (5), *-pliktig* (6), *-enlig* (7), *-giltig* och *-gill* (3), *-vidrig* (3) samt *-stridig* (1). Adjektiven med de angivna slutlederna anger tillhörighet till olika rättsområden (*-rättslig*), anger förpliktelser (*-skyldig*, *-pliktig*), anger förhållanden som är i enlighet med rättsliga förhållanden (*-enlig*, *-giltig* och *-gill*) och anger förhållanden som strider mot sådana förhållanden (*-vidrig*, *-stridig*). Dessa typer av adjektiv är viktiga i juridiska sammanhang, och de är således tematiskt nödvändiga (jfr Nordman 1992:117; se även Näslund 2000b: 30 om adjektivens betydelse för utvecklingen av svensk elteknisk terminologi).

Malmgren (2002a) diskuterar *-enlig*, *-vidrig* och *-stridig* och deras ställning som självständiga morfem alternativt avledningssuffix samt deras produktivitet i svenskan. Han konstaterar att *-enlig*, *-vidrig* och *-stridig* (*esv*-suffixen) inte är särdeles produktiva i svenskan i allmänhet, men att situationen kan vara annorlunda i juridiskt fackspråk: ”Det är inte omöjligt, att främst suffixen *-enlig* och *-stridig* fortfarande kan spela en viss roll i juridisk terminologi (jfr *folkrättsenlig* och *EG-stridig* ovan)” (Malmgren 2002a:174f., kursiv stil i originalet). Mitt allmänspråkliga delmaterial ger emellertid inget stöd för denna hypotes, då det enda sammansatta *esv*-ordet med första belägg under 1900-talet är **AVTALSSTRIDIG** (1919; NEO 1). Detta resultat beror sannolikt på de allmänspråkliga ordböckernas karaktär (jfr avsnitt 3.3 ovan).¹

5.3.2.4. *Participiella sammansättningar*

Det allmänspråkliga delmaterialet innehåller totalt 56 particip (presensparticip och perfektparticip), varav 44 är hämtade ur SAOB/OSA. Många av dessa hör hemma i exciperade artiklar och *lag-*, *rätt-*, *sak-* och *straff-* dominerar därför som första leder bland de participiella sammansättningarna (se avsnitt 5.2.4 ovan)

Av de 56 participen är hela 54 sammansättningar. Inga participiella sammansättningar uppträder i både SAOB/OSA och NEO/SO. Första led utgörs vanligen av ett substantiv, t.ex. **NAMNSKYDDAD** (1915),

¹ Inte heller det fackspråkliga delmaterialet ger något stöd för Malmgrens hypotes, då detta inte innehåller något enda uppslagsord som är ett sammansatt *esv*-ord (jfr avsnitt 6.4.2 nedan).

men adjektiv, adverb/verbpartiklar och negerande prefix förekommer: *godtroende* (1906), *omprocessad* (1915) och **OUPPKLARAD** (1897) (NEO 2; G 729; O 829; NEO 2; jfr avsnitt 5.3 ovan om sammansättningar enligt SAOB).

Vissa första leder är mycket vanliga, främst *lag-* och *rätt-*, och de nybildade participiella sammansättningarna anger aspekter på rättsliga förhållanden utifrån det inledande morfemet. Ett smakprov ger participen med *rätt-* som första led och första belägg under 1900-talet: *rättshandhavande* (1910), *rättstillämpande* (om myndigheter) (1916), *rättsförintande* (1922), *rättsgrundande* (1922), *rättstryggande* (1922), *rättshindrande* (1927), *rättsvärkande* (1927), *rättsproducerande* (om värkan, 1931), *rättsproducerande* (om handling, 1935) och *rättsskyddad* (1937).

En underkategori som enbart förekommer i fråga om SAOB/OSA är sammansättningar med perfektparticip på *-berättigad*. Den enda 1800-talsnybildningen av de 6 beläggen är *lagberättigad*, medan *hemortsberättigad*, *laglotsberättigad*, *nödvärnsberättigad*, *redovisningsberättigad* och *regressberättigad* har första belägg under 1900-talet (L 46; H 777; L 56; N 1243; R 618; R 865). Perfektparticipen på *-berättigad* kan möjligen ha samband med juridikens karaktär som ämnesområde; genom rättsregler regleras relationer mellan enskilda rättssubjekt (se t.ex. Hydén 1996:16). Detta innebär att rättigheter och skyldigheter regleras, vilket i sin tur bland annat innebär att det är viktigt att ange vad någon är *berättigad* till. Från 1800-talet blir dock sammansättningar med perfektparticipformen *-berättigad* allt vanligare i svenskan generellt, och de är således inte enbart knutna till juridikens område (se Malmgren 2002b: 248).

5.3.3. Avledningar

Liksom sammansättningar kan avledningar studeras ur olika perspektiv. Här har jag valt att göra en kartläggning utifrån de suffix som förekommer bland de totalt 102 lexikala enheter i det allmänspråkliga delmaterialet som har klassificerats som avledningar (jfr Malmgren 2000: 7f. om intresseområden för ORDAT). Givetvis förekommer det suffix också i andra lexikala enheter i materialet, men dessa beaktas inte i delundersökningen. Fokus ligger alltså på suffixen som uppträder i avledningarna, även om det i vissa fall är oklart var gränsen går mellan suffix och fria morfem, särskilt ur ett diakront perspektiv (se diskussionen i Malmgren 2002a). Samtliga avledningar i delmaterialet återfinns i bilaga 8 nedan.

Som framgår av tabell 13 och 14 i avsnitt 5.3 ovan är 67 av de 102 avledningarna hämtade ur SAOB/OSA och 35 ur NEO/SO. Fördelningen av olika typer av avledningar utifrån ordklassstillhörighet visas i tabell 18 respektive 19 nedan. I dessa redovisas antalet substantiviska (*subst. avl.*), adjektiviska (*adj. avl.*), verbala (*verb. avl.*) och adverbala (*adv. avl.*) avledningar. De få participiella avledningarna i delmaterialet förs här till de adjektiviska.

TABELL 18. *Substantiviska, adjektiviska, verbala och adverbala avledningar bland avledningarna ur SAOB/OSA som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal*

	Subst. avl.	Adj. avl.	Verb. avl.	Adv. avl.	Totalt
1800-talet	27	19	2	3	51
1900-talet	7	3	4	2	16
1800–2000	34	22	6	5	67

TABELL 19. *Substantiviska, adjektiviska, verbala och adverbala avledningar bland avledningarna ur NEO/SO som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal*

	Subst. avl.	Adj. avl.	Verb. avl.	Adv. avl.	Totalt
1800-talet	17	6	3	–	26
1900-talet	7	1	1	–	9
1800–2000	24	7	4	–	35

Tabell 18 och 19 visar att de substantiviska avledningarna som väntat överväger beträffande båda ordböckerna/databaserna med 34 av 67 respektive 24 av 35 belägg. De adjektiviska avledningarna intar andra-platsen, även om differensen mellan de adjektiviska och verbala är klart mindre för NEO/SO än för SAOB/OSA (7 adjektiviska och 4 verbala avledningar gentemot 22 adjektiviska och 6 verbala). Skillnaden mellan SAOB/OSA och NEO/SO är alltså inte särdeles stor i fråga om antalet verbala avledningar (6 gentemot 4). Adverbala avledningar uppträder enbart bland avledningarna hämtade ur den större ordboken/databasen.

Avledningarna i det allmänspråkliga delmaterialet har en koncentration till vissa bokstäver i alfabetet. Av de 102 lexikala enheterna återfinns 20 under **A–E** och 34 under **O–S**, dvs. 54 eller något mer än hälften. Värt att observera är att blott 6 av de 54 kommer ur excerperade artiklar (**RÄTT** sbst2, **STRAFF**). Det finns inte några speciella rättsområden som noteras för särskilt många avledningar. Däremot finns det exempel på ”serier av avledningar”, t.ex. 1800-talsorden *imputabel*, *imputabilitet*, *imputation* och *imputerlig* samt 1900-talsorden *recidivera* och *recidivism* (I 265; R 484). Det stora flertalet avledningar eller 100 av 102 är suffixavledningar. Till dessa kommer de två korta avledningarna **SKOJ** med första belägg 1839 och **FIFFEL** med första belägg 1947 (NEO 3; NEO 1). Dessa kommenteras inte vidare.

I de följande underavsnitten 5.3.3.1–5.3.3.4 redovisas olika detaljresultat beträffande avledningarna i det allmänspråkliga delmaterialet. Utgångspunkt är avledningarnas ordklassstillhörighet och traditionella kategorier inom ordbildningsläran.

5.3.3.1. Substantiviska avledningar

Utgångspunkt för ett närmare studium av de totalt 56 suffixavledda substantiviska avledningarna är en indelning i substantiv som betecknar aktör, dvs. *nomen agentis*, substantiv som betecknar aktion eller liknande, dvs. *nomen actionis*, substantiv som betecknar egenskaper (och tillstånd) samt avledda substantiv med andra betydelser (se Malmgren 1994:48–59). Förekomsten av suffix som bildar *nomen agentis* (*nom. ag.*), *nomen actionis* (*nom. act.*), egenskaps- och tillståndsangivande substantiv (*eg.ang. subst.*) och avledda substantiv med andra betydelser (*andra bet. subst.*) i det allmänspråkliga materialet sammanfattas i tabell 20 nedan.

TABELL 20. *Förekomst av olika substantivbildande suffix bland avledningarna ur SAOB/OSA och NEO/SO som ingår i det allmänspråkliga delmaterialet. Antalet enheter anges i absoluta tal*

Nom. ag.		Nom. act.		Eg.ang. subst.		Andra bet. subst.	
<i>-ant</i>	4	<i>-tion</i>	8	<i>-het</i>	11	<i>-ism</i>	1
<i>-are</i>		<i>-(n)ing</i>	6	<i>-itet</i>	9	<i>-at</i>	1
<i>(-ar, -är)</i>	4	<i>-ande</i>	2	<i>-skap</i>	2		
<i>-ist</i>	3	<i>-eri</i>	2				
<i>-or</i>	1	<i>-else</i>	1				
<i>-at</i>	1						
Totalt	13		19		22		2

De två vanligaste kategorierna bland de sammanlagt 56 suffixavledda substantiviska avledningarna är nomen actionis och substantiv som betecknar egenskaper och tillstånd med 19 respektive 22 belägg. Detta är inte förvånande eftersom de bör vara viktiga för att precisera olika omständigheter (handlingar samt egenskaper och tillstånd) i förhållanden som regleras med rättsregler. Också nomen agentis (13 belägg) bör vara betydelsefulla, då de anger vilka parterna i olika rättsligt reglerade förhållanden är, medan avledda substantiv med andra betydelser (2 belägg) är mindre centrala inom juridikens ämnesområde.

Nomen agentis kan bland annat bildas med suffixen *-ant* och *-ist*, och detta görs vanligen vid lånord. Exempel i materialet är *komplettant* och *recidivist* med första belägg 1901 respektive 1839 (K 2050; R 484).

Det i svenskan mycket vanliga substantivbildande suffixet *-are* (med varianterna *-ar* och *-är*) är däremot ovanligt i materialet med blott två förekomster (se t.ex. Liljestrand 1993:70 om *-are*). De två *are*-orden är de båda 1900-talsorden **FÖRÖVARE** och **FIFFLARE** (NEO 1). Aktörssubstantiv på *-are* bildas vanligen till inhemska grundord, och sådana är inte så vanliga bland de substantiviska avledningarna (jfr t.ex. Malmgren 2002b:250). Däremot förekommer *-are* i andra lexikala enheter i materialet, men dessa klassificeras som sammansättningar (se avsnitt 5.3 ovan). Exempel är *försträckningsgivare* och *försträckningstagare*, båda med första belägg 1847, samt rapporttiteln **KÅK-FARARE** med första belägg 1958 (F 3248; F 3248; NEO 2).

De totalt tre beläggen för *-ar*, *-är* och *-or* bildar en serie av lånord, som kommenteras i avsnitt 4.4 ovan, nämligen *legatar*, *legatär* och *legator*.

Man kan, i alla fall i någon mån, diskutera statusen för nomen agentis-avledningarna på *-ant* och *-at* i materialet, dvs. *komplettant*, *reklamant*, *regressant*, *specifikant* och *regressat* (K 2050; R 896; R 866; S 9279; R 866). Claes-Christian Elert (1984) uppmärksammar en semantisk ordbildningskategori som han benämner *nomina patientis*. Det är fråga om en person som blir föremål för den handling som uttrycks i verbstammen, t.ex. *examinand* utifrån *examinera* och *adressat* utifrån *adressera* (se Elert 1984:99f.). Också *nomina patientis* bör ha betydelse för att ange rättsligt reglerade förhållanden mellan olika parter.

I alla fall *regressat* bör vara ett entydigt exempel på nomen *patientis*, då en *regressat* är en 'person gentemot vilken regress (se d. o. 3) göres gällande; jfr *regrediat*' (se avsnitt 5.3.1 ovan om **REGREDIAT**). En *reklamant* utför däremot en aktiv handling genom att reklamera en vara eller liknande och en *regressant* gör detsamma genom att söka regress. Likaså utför specifikanten en aktiv handling, då en *specifikant* är en "person som vinner äganderätt gm specifikation (se d. o. 2 a)" (S 9279). En *komplettant* blir först föreslagen eller utsedd att komplettera en jury och kompletterar därefter denna. När den angivna handlingen är utförd, övergår en komplettant följaktligen från den semantiska kategorin *nomina patientis* till kategorin *nomina agentis*.

Flertalet av nomen actionis-avledningarna är bildade med *-(n)ing* och *-tion*, där *-(n)ing* främst används till inhemska ord och *-tion* till verb på *-era* (se Liljestränd 1993:74ff.). Exempel ur materialet är **VRÄKNING** respektive *konsolidation* (NEO 3; K 2157). Beläggen för *-andel/-ende* är däremot blott två, vilket delvis kan bero på hur jag har valt att behandla verben i det allmänspråkliga delmaterialet (se avsnitt 5.3 ovan om verbalsubstantiv). Suffixet *-else*, lånat från tyskan under medeltiden, noteras för ett enda belägg i delmaterialet, nämligen **AVTRÄDELSE** med första belägg 1836 (NEO 1; se Liljestränd 1993:75 om *-else*). Detta kan jämföras med Marianne Nordmans konstaterande att *-an* och *-else* är vanliga suffix i juridikens teknoлект (se avsnitt 5.1 ovan). Anledningen till att de inte är det i mitt material torde vara att det finns viktiga skillnader mellan de båda undersökningarnas material och uppläggning, vilka kommenteras i avsnitt 4.2 ovan. De båda beläggen för *-eri* återfinns föga förvånande i mer eller mindre pejorativa substantiv: **SKOJ-ERI** med första belägg 1843 och **HÄLERI** med första belägg exakt hundra år senare (NEO 3; NEO 2; se Liljestränd 1993:76 om *-eri*).

Av tabell 20 framgår att flertalet substantiv som anger egenskaper och tillstånd är bildade med hjälp av *-het* eller *-itet*. Ett exempel med det från tyskan ursprungligen lånade suffixet *-het* är *straffvärdhet* med för-

sta belägg 1814 (S 12491). Suffixet *-itet* används vid latinsk-franska lånord, t.ex. *imputabilitet* med första belägg cirka 1823 (I 265; se Liljestrånd 1993:77 om *-het* och *-itet*). I materialet finns två belägg för *-skap*, som här anger relationer, nämligen i *samägarskap* och *gäldenärskap* (S 974; G 1588; se Liljestrånd 1993:75 om *-skap*). Utifrån det här aktuella materialet är *-skap* inte produktivt i juridiskt fackspråk, möjligen beroende på materialets begränsningar (jfr diskussionen i avsnitt 3.1.1 ovan; jfr Malmgren 2001:310 om produktiviteten för *-skap*).

Utifrån siffrorna i tabell 20 ovan är det i synnerhet *-(n)ing* och *-tion* samt *-het* och *-itet* som används för att bilda nomen actionis respektive ”juridiska substantiv” som anger egenskaper och tillstånd. Marianne Nordman konstaterar att, jämfört med andra undersökta fackspråk, förekommer långa nominaliseringar i juridikens teknolekt, gärna bildade med *-(n)ing* och *-het*. I svenskt filosofiskt fackspråk används *-(n)ing* och *-andel/-ende* flitigt för att bilda avledda substantiv (se Koskela 2000:67). Gertrud Pettersson visar att substantiv på *-andel/-ende*, *-(n)ing* och *-het* blir vanligare över tiden i hennes material med lagtexter från 1734 och framåt, vilket kan tolkas som att lagspråket blir mera abstrakt (se Pettersson 1992:156f.). Med undantag för den ovan kommenterade blygsamma förekomsten av avledda substantiv på *-andel/-ende* skiljer sig mina resultat emellertid inte i någon högre grad från dem som Nordman, Koskela och Pettersson redovisar i sina undersökningar.

De suffix som används för att bilda andra sorters substantiv än de tre kategorier som har nämnts ovan noteras för blott två belägg: *-ism* i *recidivism* med första belägg 1910 och *-at* i **SENIORAT** med första belägg 1871 (R 481; NEO 3). Suffixet *-ism* används ofta för att beteckna skolbildningar och liknande: *socialism*, *konserveratism* osv. (se Malmgren 1994:58). Här är betydelsen dock en annan. SAOB/OSA anger att *recidivism*, som är klassificerat som en juridisk och psykologisk fackterm, bland annat har betydelsen ’egenskap(en) l. förhållande(t) att vara l. benägenhet(en) att bli återfallsförbrytare’ (R 484). Suffixet *-at* används ofta vid latinska lånord, vilket är fallet här, och den juridiska termen **SENIORAT** ges definitionen ’arvsföljd enligt vilken äldste avkomling får hela arvet’ (NEO 3; se Liljestrånd 1993:79 om *-at*).

5.3.3.2. Adjektiviska avledningar

Av tabell 18 och 19 i avsnitt 5.3.3 ovan framgår att de adjektiviska avledningarna i det allmänspråkliga delmaterialet till största delen är hämtade ur SAOB/OSA (22 av 29) och att de till största delen har första

belägg under 1800-talet (25 av 29). Två adjektiviska avledningar uppträder i båda ordböckerna/databaserna, här återgivna som uppslagsord i NEO/SO: **OFÖRYTTERLIG** och **RÄTTSLIG**. De adjektiviska avledningarna har en viss koncentration till den första halvan av alfabetet, då totalt 20 av de sammanlagt 29 avledningarna återfinns under **A–N** i respektive ordbok/databas.

Adjektiviska avledningar kan indelas i *karakteriserande* och *klassificerande substantiviska adjektiv* samt *aktiva* och *passiva verbaladjektiv*, även om gränsdragningen mellan karakteriserande och klassificerande adjektiv kan vara svår att upprätthålla (se t.ex. Malmgren 1994:61f.). De kategorier som klart överväger i det allmänspråkliga delmaterialet är de klassificerande substantiviska adjektiven och de passiva verbaladjektiven. Klassificerande adjektiv svarar för 21 av de totalt 22 substantiviska adjektiven, medan 6 av 7 verbaladjektiv är passiva verbaladjektiv. Detta resultat kan förklaras utifrån karaktären hos ämnesområdet juridik (jfr avsnitt 5.1 och 5.2.2 ovan om adjektiv i facktexter).

Klassificerande adjektiv är mer betydelsefulla än karakteriserande i juridiska kontexter; med sådana adjektiv preciseras omständigheter som kan vara betydelsefulla i rättsliga sammanhang. Exempelvis kan en fråga vara *straffprocessuell*, medan en egendom kan vara *oavytterlig*. Första belägg för det klassificerande adjektivet *straffprocessuell* är från 1892, medan **OAVYTTERLIG**, vars status som klassificerande eller karakteriserande adjektiv kan diskuteras, har första belägg 1845 (S 12486; NEO 2). De passiva verbaladjektiven är i sin tur viktiga i juridiska kontexter då de anger vad som är tillåtet eller otillåtet, möjligt eller omöjligt osv. Bland annat kan en fastighet vara *inteckningsbar* och ett villkor *indispensabelt*. Första belägg för *inteckningsbar* är från 1897 och för **INDISPENSABEL** från cirka 1820 (I 966; I 360).

De suffix som förekommer vid de klassificerande adjektiven i det allmänspråkliga delmaterialet är *-isk* (6 belägg), *-lig* (6), *-mässig* (5) och *-ell* (3). Suffixen som uppträder vid de passiva verbaladjektiven är *-abel* (3), *-bar* (3) och *-en*.¹ Suffixen är alla väl etablerade i svenskan, även om några av dem mestadels förekommer vid lånord (*-isk*, *-abell/-ibel*, *-ell*) och även om det i många fall går att diskutera om adjektiven faktiskt är bildade i svenskan eller inlånade i sin helhet (se t.ex. Liljestrand 1993:82f.). Värt att kommentera bland de adjektivbildande suffixen är i första hand *-mässig*.

Suffixet *-mässig* introduceras i svenskan under 1700-talet och blir

¹ Se Malmgren (2001) om produktiviteten hos *-abell/-ibel* och *-bar* i svenskan generellt.

vanligare under 1800-talet. Det tycks dock inte ha fått något starkare fäste i det juridiska fackspråket såsom detta speglas i mitt allmänspråkliga delmaterial. Däremot förekommer *-mässig* i vissa ekonomiska och matematiska termer (se Söderbergh 1964:10, 16, 79, 197, 215f., 229). De fem *-mässig*-orden i delmaterialet är **BESLUTSMÄSSIG** (1848), *konkursmässig* (1888), *lagmässig* (1823), *sedvanemässig* (1896) och *likvidationsmässig* (1927) (NEO 1; K 2130; L 57; S 1607; L 742). Det är därmed enbart ett av orden som har första belägg under 1900-talet, nämligen *likvidationsmässig*. I två av fallen är det alltså fråga om ekonomiska förhållanden: *konkursmässig* och *likvidationsmässig*. Frågan är om *-mässig* är för vagt för att fungera effektivt i det juridiska fackspråket, som ställer stora krav på språklig precision (jfr t.ex. Strömholm 1988:24f.). De förhållandevis få beläggen för *-mässig* bland de adjektiviska avledningarna i mitt allmänspråkliga delmaterial kan därför tolkas som ett argument för tanken att ordbildningselement som är produktiva i allmänspråket inte med automatik är produktiva i olika fackspråk (jfr Laurén 1993:98 om *-enlig* och *-lydig* i juridiskt fackspråk).

5.3.3.3. Verbala avledningar

De verbala avledningarna med första belägg under perioden 1800–2000 i det allmänspråkliga delmaterialet uppgår till blott 10 (se tabell 18 och 19 ovan). Fördelningen mellan 1800-talsverb och 1900-talsverb är helt jämn med 5 nybildningar för varje århundrade, och fördelningen mellan SAOB/OSA och NEO/SO är nästan densamma med 6 respektive 4 verb. **KRIMINALISERA** med första belägg 1910 uppträder i båda ordböckerna/databaserna (K 2770 och NEO 2). Frånsett **LEGALISERA** (1837) är verben avledda av substantiv (NEO 2).

Med ett undantag är verben bildade med suffixet *-(is)era*. Undantaget är **TJUVA** till **TJUV** med första belägg 1826 (NEO 3). Suffixet *-(is)era* är produktivt i svenskan för att bilda verb till ord av latinsk-grekisk härkomst, också i de fall då de har förmedlats till svenskan genom franska eller tyska (se t.ex. Liljestrand 1993:85f.). Exempel ur materialet är bland annat **DISPASCHERA** (1871), **EXPATRIERA** (1876) och *recidivera* (1910) (D 1592; NEO 1; R 484). Flertalet av de 10 verbala avledningarna har en ”lörd” prägel. Av denna anledning kan man ställa frågan hur använda de egentligen är – och har varit – i det juridiska fackspråket alltsedan de först är belagda i svenskan (jfr avsnitt 5.2.3 ovan).

5.3.3.4. Adverbala avledningar

Av tabell 18 och 19 i avsnitt 5.3.3 ovan framgår att de adverbala avledningarna i det allmänspråkliga delmaterialet endast är 5, samtliga hämtade ur SAOB/OSA. Det är fråga om de tre 1800-talsbildningarna *handräckningsvis*, *kvittningsvis* och *reservationsvis* samt de två 1900-talsbildningarna *resningsvis* och *straffrättsligen* (H 391; K 3450; R 1396; R 1432; S 12488). Samtliga adverbala avledningar är således avledningar till substantiv och möjligheten att använda *-vis* som adverbbildande suffix utifrån adjektiv försvann i slutet av 1800-talet (se Tiisala 1990:357).

Frånsett *-t* är suffixet *-vis* det i stort sett enda produktiva adverbbildande suffixet i dagens svenska. Suffixet *-ligen*, utvecklat ur det adjektivbildande *-lig*, är vanligare i äldre svenska än i yngre, och *-ligen* är ofta utbytbart mot *-t* (se Liljestrand 1993:85ff.). Men *straffrättsligen* har sitt första belägg så pass sent som 1910 i J.C.W. Thyréns arbete *Principerna för en strafflagsreform I*. Det andra språkprovet som anförs är hämtat ur samme författares *Svensk politik* från 1911. SAOB/OSA meddelar vidare att *straffrättsligen* är ”föga br.”. Redaktionen av artikeln **STRAFF** avslutades 1991. Frågan är därmed hur lexikaliserat *straffrättsligen*, jämfört med *straffrättsligt*, egentligen är – och har varit – i svenskan (jfr avsnitt 3.1 ovan).

Liksom beträffande adverbena som ordklass (se avsnitt 5.2.5 ovan) är den mest intressanta frågan beträffande de adverbala avledningarna kanske varför SAOB-redaktionen har valt att låta just dessa avledda adverb få utrymme. Det är i varje fall svårt att se dem som särskilt centrala i det juridiska fackspråket (jfr diskussionen i avsnitt 3.3.1 om juridiskt fackspråk, andra fackspråk och allmänspråk i SAOB).

5.3.4. Fraser

De totalt 43 fraserna i det allmänspråkliga delmaterialet återfinns i bilaga 9 nedan. I några fall anges möjliga varianter i fraser, t.ex. *vara hemfallen* (l. *hemfalla*) *till straff* l. *ansvar* (H 738). I sådana fall räknar jag med en fras.

De 40 fraserna ur SAOB/OSA, som ofta signaleras med ”i uttr.”, svarar möjligen för en något större procentandel av de lexikala enheterna än förväntat med sina 2,6 procentenheter i tabell 13 i avsnitt 5.3 ovan. Det är visserligen inte förvånande med tanke på att Nina Pilke (2000:280f.) har konstaterat att flerordstermer är vanligare i en juridisk

fackordlista än i fackordlistor för ekonomi och medicin.¹ Däremot är det mera överraskande med tanke på att flerordsuttryck i allmänspråkliga ordböcker kan innebära problem för både lexikografen och ordboks-användaren: var skall de placeras respektive sökas? (se Svensén 1987: 55). Det finns emellertid inga fraser ur SAOB/OSA som är egna uppslagsord, utan alla återfinns i artiklar, t.ex. *juridisk person* i artikeln **JURIDISK** (J 289). De blott tre fraserna ur NEO/SO, alla med första belägg under 1800-talet, är däremot egna uppslagsord: **CORPUS DELICTI**, **DE JURE** och **FORCE MAJEURE** (NEO 1).²

Vissa av de aktuella artiklarna i den större ordboken/databasen innehåller flera olika fraser. Detta gäller bland annat **MATERIELL** med fraserna *materiell rätt* (1853), *materiell sanning* (1926) och *materiell processledning* (1928) (M 496). Fördelningen mellan "1800-talsfraser" och "1900-talsfraser" är relativt jämn, då de förra uppgår till sammanlagt 28 och de senare till 15. Däremot har fraserna en koncentration till den senare delen av alfabetet. Sammanlagt 19 av de 43 fraserna återfinns under bokstäverna **O–S**. Flertalet är hämtade ur de excerperade artiklarna, **RÄTT** sbst2, **RÄTTEGÅNG**, **SAK** och **STRAFF**. Ungefär hälften av fraserna har anknytning till straff- och processrättens område. Många av dessa hör hemma i de excerperade artiklarna **RÄTT** sbst2, **RÄTTEGÅNG** och **STRAFF**, även om också andra artiklar är aktuella, t.ex. *anklaga ngn brottsmålsväg l. dyl.* i artikeln **BROTTMÅL** (B 4301).

De tre fraserna ur NEO/SO är alla ordlån från latin. Flertalet av fraserna ur SAOB/OSA är försedda med etymologiska upplysningar som jag tolkar som att fraserna är möjliga begreppslån. Också information om ordlån kan ges till fraser. Exempel är *(det) irländska (straff)-systemet* med första belägg 1866 och *dilatorisk stämning* med första belägg 1840. Följande etymologiska upplysningar lämnas till huvudorden **IRLÄNSK** och **DILATORISK**: "jfr. dan. o. nor. *irländsk*, t. *irländisch*; avledn. av **IRLAND** (jfr **IRLANDS-**, **IRLÄNDARE**)" respektive "jfr t. *dilatorisch*, äfvensom eng. *dilatory*, fr. *dilatoire*; efter lat. *dilatorius*, adj. till *dilator*, som jämmt skjuter upp, sölare) till *differre*

¹ Se även Sandrini (1996:254ff.) om "Phraseologie und Kollokationen" i juridisk terminologi.

² De tre fraserna ur NEO/SO avviker från den definition av 'fras' som jag valt att använda. Enligt SAG består en fras av ett eller flera lexikonord. Ett av dessa är syntaktiskt huvudord och de övriga är optionella bestämningar (se SAG 3, s. 3). I fråga om substantiven **CORPUS DELICTI** och **FORCE MAJEURE** samt adverbet **DE JURE** är båda lexikonorden i respektive fras lika viktiga.

[...]” (I 1151–52; D 1375). Betydelsen hos *(det) irländska (straff)-systemet* anges i avsnitt 3.3.1 ovan och till *dilatorisk stämning* ger SAOB/OSA följande språkprov ur F.F.G. Schrevelius’ arbete *Sveriges allmänna nu gällande civil-process* från 1853: ”Stämningen kallas dilatorisk när Domstolen, om den stämde utan förfall uteblifver, icke straxt skrider till sakens afdömande.”

Två vanliga sista leder i fraserna ur SAOB/OSA är *-väg(en)* och *-påföljd*, vilka uppträder i totalt 9 av de 40 fraserna, bland annat i *regressväg* och *vid hämtningspåföljd* (R 865; H 1977).

De totalt 43 fraserna i det allmänspråkliga delmaterialet kan fördelas på olika underkategorier. Aktuella här är nominalfraser (*nom.f.*), verbfraser (*verb.f.*), prepositionsfraser (*prep.f.*), adverbfraser (*adv.f.*) och participfraser (*part.f.*) (se SAG 3, särskilt s. 11, 253f., 645, 634 och 618). Fördelningen framgår av tabell 21 nedan.

TABELL 21. *Nominalfraser, verbfraser, prepositionsfraser, adverbfraser och participfraser i det allmänspråkliga delmaterialet utifrån SAOB/OSA och NEO/SO. Antalet anges i absoluta tal*

	Nom.f.	Verb.f.	Prep.f.	Adv.f.	Part.f.	Totalt
SAOB/OSA	26	5	8	–	1	40
NEO/SO	2	–	–	1	–	3
Totalt	28	5	8	1	1	43

Tabell 21 visar att nominalfraser med ett substantiv som huvudord är den klart dominerande kategorin med 28 belägg. Ett exempel är *juridisk personlighet* med första belägg 1898 (P 727). Nominalfraserna har mestadels framförställda adjektiviska bestämningar till huvudordet, t.ex. *straffrättslig natur*, och det enda undantaget är *immission av imponerabilitier* (S 12488; I 244).

Prepositionsfraser är den näst vanligaste kategorin med 8 belägg. Dessa inleds med *vid*, *i* eller *å*. I alla de fyra fraserna med *vid* är huvudordet *påföljd*, t.ex. *vid laga påföljd* (1855), medan morfemet *väg* ingår i de tre fraserna med *i*, t.ex. *i skadeståndsväg* (1895) (P 2766; S 3308). Prepositionen *å*, som i NEO betecknas som formell och mindre bruklig utom i vissa uttryck, förekommer i en enda fras i delmaterialet, nämligen *å sakägarsidan* med ett förvånansvärt sent första belägg, nämligen 1953 i tidskriften *Nytt Juridiskt Arkiv* (NJA; S 172).

Verbfraser är den tredje vanligaste kategorin med 5 belägg. Verben i verbfraserna står i aktiv diates och anger handlingar med en mer eller mindre klart avgränsad rättslig innebörd, t.ex. *införa i boet* och *kräva rätt gentemot ngn* med första belägg 1851 respektive 1918 (I 459; R 4004). Den enda adverbfrasen i det allmänspråkliga delmaterialet utgörs av **DE JURE** med första belägg 1850, och *vara hemfallen* (l. *hemfalla*) *till straff* l. *ansvar* är den enda participformen och har första belägg 1926 (NEO 1; H 738).

5.4. Sammanfattning

Den gemensamma nämnaren för de delundersökningar som redovisas i detta kapitel är att de behandlar (huvudsakligen) inhemsk ordbildning i ett svenskt juridiskt ordförråd 1800–2000. Materialet för delundersökningarna utgörs av mitt allmänspråkliga delmaterial utifrån SAOB/OSA och NEO/SO.

Substantiven dominerar klart bland nybildningarna under hela perioden, och de följs av adjektiv, verb, particip och adverb. Detta är inte något förvånande resultat med tanke på tidigare studier av svenskt juridiskt språk och av lexikala förhållanden inom andra ämnesområden.

Många av nybildningarna innehåller flera rotmorfem och dessutom ofta avledningsmorfem. Anledningen är att det juridiska fackspråket prioriterar språklig entydighet framför språklig ekonomi; entydiga och ofta längre lexikala enheter föredras framför korta och möjligen tve tydiga ord. Därför är det inte heller oväntat att sammansättningarna spelar den kvantitativt viktigaste rollen bland nybildningarna. De enkla orden är relativt få, och många av dessa är sannolikt lånord som är inlånade i sin helhet. Antalet avledningar är begränsat och detsamma gäller antalet fraser, även om fraserna möjligen svarar för en något större andel av nybildningarna än förväntat.

Bland sammansättningarna är flertalet nominala med ett substantiv som slutled. Därefter följer i tur och ordning adjektiviska, verbala och participiella sammansättningar. Vanliga första leder bland de nominala sammansättningarna är *rätt(s)*- och *straff*-, medan *-rätt*, *-bevis* alternativt *-bevisning* samt *-lag* ofta uppträder som sista leder. Bland de adjektiviska sammansättningarna är *-rättslig*, *-skyldig*, *-pliktig*, *-enlig*, *-giltig* och *-gill*, *-vidrig* samt *-stridig* vanliga som sista leder.

Frekventa typer av substantiviska avledningar med första belägg under perioden 1800–2000 är nomen actionis och substantiv som betecknar egenskaper och tillstånd. Vanligt förekommande suffix är främst

-tion och *-(n)ing* respektive *-het* och *-itet*. Flertalet adjektiviska avledningar är klassificerande substantiviska adjektiv och passiva verbaladjektiv, vilka främst är bildade med *-isk* och *-lig* respektive *-abel* och *-bar*. Flertalet verbala avledningar är bildade med suffixet *-(is)era* och flertalet adverbala med *-vis*.

Antalet fraser i delmaterialet är litet. Flertalet fraser är nominalfraser, medan övriga typer av fraser spelar en mera begränsad roll.

Resultaten beträffande ordklassfördelning bland nybildningarna och typer av ordbildningar kan till en del förklaras utifrån språkliga faktorer, till en del utifrån icke-språkliga. De senare faktorerna kan främst sökas i rättsliga förhållanden under undersökningsperioden, men i vissa fall kan också samhällsliga förhållanden i stort spela in.

I de olika delundersökningarna uppmärksammas och diskuteras likheter och skillnader mellan SAOB/OSA och NEO/SO samt inom de båda ordböckerna/databaserna utifrån språkliga och icke-språkliga faktorer. Likaså jämförs resultaten med tidigare studier som är relevanta i sammanhanget. I samband med redovisningen av resultaten är frågor om lexikalisering och orddöd ofta aktuella.